

Erlatibizazio-estrategiak euskaraz: begirada historiari

Basque relativisation strategies: A look at the history

Dorota Krajewska*

Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea (UPV/EHU)

ABSTRACT: This paper deals with Basque relativisation strategies: the prenominal and postnominal gapped relatives, appositive relatives, relatives with the prefix *bait-*, and pronominal *zein* ‘which’ relative clauses. The study is based on a corpus consisting of 16th to 19th centuries texts. The first goal is to analyse the competition between the constructions and describe the changes in frequency. The analysis of the corpus shows that the range of constructions appearing in texts starts to narrow since the second half of the 18th century, and that the prenominal construction eventually prevailed. The second goal is to compare the role and functions which each construction has or has had in the whole system. To that end, the following features are analysed: the range of arguments that can be relativised in each construction, the length of the subordinate clause, the impact of animacy on the choice of structure, and the function of the relative clause and the position of the subordinate clause in the main clause. The results show that, in general, construction which place the relative right to the head were employed mainly in special or marked contexts (e.g. to relativise arguments not possible in the prenominal construction or when the subordinate clause was especially long).

KEYWORDS: relative clauses, subordinate clauses, syntax, diachrony, corpus study.

* **Harremanetan jartzeko / Corresponding author:** Dorota Krajewska. Hizkuntzalaritza eta Euskal Ikasketak Saila. Unibertsitateko Ibilbidea, 5 (01006 Vitoria-Gasteiz) – dorota.krajewska@ehu.eus – <https://orcid.org/0000-0002-6909-985X>

Nola aipatu/How to cite: Krajewska, Dorota (2016 [2021]). «Erlatibizazio-estrategiak euskaraz: begirada historiari». *ASJU*, 50 (1-2), 165-199. (<https://doi.org/10.1387/asju.22863>).

Jasoa/Received: 2019-09-23; Onartua/Accepted: 2021-05-17.

ISSN 0582-6152 - eISSN 2444-2992 / © 2021 «Julio Urkixo» Euskal Filologia Institutu-Mintegia (UPV/EHU)

Lan hau *Creative Commons Aitortu-EzKomertziala-LanEratorririkGabe 4.0 Nazioartekoa* lizentzia baten mende dago

LABURPENA: *Lan honetan euskarazko erlatibizazio-estrategiak aztertzen dira, kontuan hartuz izen aurreko erlatiboak, izen osteko erlatiboak, erlatibo aposatuak, bait-erlatiboak eta zein erlatiboak. Oinarri bezala, XVI.-XIX. mendeetako testuen corpus bat erabili da. Lanaren lehen helburua da erlatiboen arteko lehia aztertzea, egituren maiztasuna nola aldatu den ikusteko. Corpusaren azterketak erakusten du erlatiboen erabileran aukerak murrizten hasten direla XVIII. mendearen erditik aurrera, izen aurreko egitura guztiz nagusitzearaino. Bigarren helburua egituren erabilera konparatzea da, bakoitzaren tokia eta funtzioa sistema osoaren barruan zein den edo zein izan den argitzeko. Horretarako, alderdi hauek aztertu dira: egitura bakoitzean erlatibiza daitezkeen argumentuak, perpaus erlatiboaren luzera, bizidun/bizigabe bereizketa eta horren eragina egituraren hautuan, menpeko perpausaren funtzioa eta horren kokapena perpaus nagusiaren barruan. Emaitzek erakusten dute, funtsean, erlatiboa eskuin duten erlatiboak testuinguru berezietan edo markatuetan erabiltzen zirela (adibidez, izen aurreko egituran ezinezkoak ziren kasuak erlatibizatzeke edo menpeko perpausa bereziki luzea zenean).*

HITZ GAKOAK: *perpaus erlatiboak, menpeko perpausak, sintaxia, diakronia, corpus-azterketa.*

1. Sarrera¹

Ohikoa da hizkuntza batek erlatiboazko perpausak sortzeko egitura bat baino gehiago izatea. Hizkuntza erromantzeek, adibidez, horrelako perpausak eraikitzeke bi estrategia nagusi dituzte (Stark 2016): ezaugarri semantikoak adieraz ditzaketan ize-nordain erlatiboak erabiltzea (adibidez, frantsesezko *lequel*) edo aldagaitz diren konplementatzaileak edo partikulak erabiltzea (adibidez, *dont* edo *que*). Euskarak baliatzen dituen edo baliatu izan dituen aukerak ugariagoak dira, eta horrek euskararen erlatibizazio-sistema nahiko berezi egiten du: «Basque can be claimed to use (or have used) almost every possible typological option to make relative subordinate clauses» (Igartua 2020: 342-343).

Ohikoena, gaur egun gutxienez, *-en* menderagailua duen izen aurreko egitura da (1). Ez da, baina, erlatiboazko egitura bakarra (Rijk 1980; Cid 1987, d. g.; Oyharçabal 1987, 2003; Euskaltzaindia 1999): bere ispilu-irudia den izen osteko erlatiboa dugu (2), erlatibo aposatua (3), *bait-*aurrizkia duen erlatiboa (4) eta *zein* ize-nordainarekin egindakoa (5). Horietaz gain, egitura korrelatiboak (6) ere posible dira euskaraz (Euskaltzaindia 1999: 247-256; Rebuschi 2009a, 2009b), bai eta erlatibo jokatu-gabeak ere (7) (Cid 1987; Artiagoitia 1995; Rebuschi 2003). Azkenik, ardatzik gabeko erlatiboak (edo erlatibo libreak, (8)) ere aipatu behar dira (ikus, batez ere, Oyharçabal 2003; Euskaltzaindia 1999: 206-212).

- (1) [gizonek erran dukeiten] *hitz alfer guziaz* (Leiz)
- (2) *arbore* [fruktu onik egiten ez-tuen] *guzia* (Leiz)

¹ Lan honek «*Monumenta Linguae Vasconum* (V): periodización y cronología» (FFI2016-75032-P) eta «Diacronía de la animacidad: aproximación tipológica al origen de las marcas animadas» (PGC2018-098995-B-I00) ikerketa-proiektuen eta Eusko Jaurlaritzaren «Historia de la lengua vasca y lingüística histórico-comparada» (HMLV-LHC) (IT1344-19) ikerketa-taldearen babesa izan du.

- (3) *zuhaitz alferra* [fruiturik iasaiten eztuena] (Ax)
- (4) *gizona* [baita animale ororen Erregia] (Tartas)
- (5) *gizon zuhur baten* pare [zeiñek bastitu baiduke bere etxea harriaren gainean] (Harand)
- (6) Nori ere pot eginen baitraukat, hura da (Leiz)
- (7) [Jaungoikoari, edo beraren Majestadearen Santuren bati egindako] *botorik, edo promesik* (OA)
- (8) [luzamendutan dabillanari] (Ax)

Ugaritasun horren aurrean bi galdera sortzen dira. Alde batetik, galde genezake erlatibizazio-sisteman zer-nolako aldaketak gertatu diren euskal lehen testuetatik hona, argi baitago gaur egun egitura guztiek ez dutela lehen zeukaten hedadura. Cidek (d.g.) egindako azterketaren arabera, bai euskara idatzian bai ahozko hizkeretan, *-en* menderagailuarekin egiten den «erlatibo arrunta» (izen aurreko erlatiboak, erlatibo libreak eta aposatuak) erabat nagusitzen da, eta bestelako egituren adibide gutxi batzuk baino ez dira agertzen. Beste alde batetik, galde genezake erlatibizazio-sistema konplexu horretan egitura bakoitzaren tokia eta zeregina zer den edo zer izan den. Lan honetan bi galdera horiek landuko dira, hain zuzen, kontuan hartuta izen aurreko eta izen osteko erlatiboak, aposatuak, *zein* erlatiboak eta *bait-* erlatiboak.

Gaiari ikuspuntu diakronikotik helduko diot, XVI. mendetik XIX. mendera arteko testu-corpus bat aztertuta. Izan ere, hemen aztergai diren erlatiboak deskribatu ahal izateko datu diakronikoak ezinbestekoak dira, egituretako batzuk oso gutxi erabiltzen baitira gaur egun.

Honakoa da lanaren egitura: 2. atalean erabili dudana corpusa zehaztuko dut eta erlatibozko egiturak labur deskribatuko ditut. 3. atalean erlatibozko egituren maiztasunak nola aldatu diren azalduko dut, eta, bestalde, testu-motak egituraren hautuan nolako eragina duen aztertuko dut. 4. atalean erlatibozko egituren erabilera landuko dut, egitura bakoitzaren zeregina zer (izan) den ulertzeko. 5. atalean egindako galde-erantzuten saiatzen naiz.

2. Datuak eta aztergaiak

2.1. Corpusa

Erlatiboak ikertzeko erabili dudana corpusa XVI. mendetik XIX. mendera arteko testu hauek osatzen dute (testu oso luzeen kasuan zati bat hartu dut, behean adierazi dudana bezala):

- a) Araba: Lazarraga (Laz), *Artzain liburua* (Bilbao *et al.* 2020).
- b) Bizkaia: *Viva Jesus* (VJ) (Ulibarri 2010); Kapanaga (Kap), *Dotrinea*, 1656 (K. Ulibarriren transkripzioa); Arzadun (Arz), *Doktrina kristianeen explikazinoa*, 1731 (KG);² Olaetxea (Olaetx), *Dotrina Kristianea*, 1763 (KG); Mogel (Mg), *Peru Abarka* (1-3. elkarrizketak), 1802/1881 (KG); frai Bartolome (frBart), *Euskal Errijetako olgeeta ta dantzeen neurrizko gatz-ozpinduba*, 1816 (KG).

² KG: *Klasikoen Gordailu*-tik hartutako testuak (<https://klasikoak.armiarma.eus/>).

- c) Gipuzkoa: Otxoa Arin (OA), *Doktrina kristianaren esplikazioa*, 1713 (KG); Ubillos (Ubill), *Kristau berri-ekarlea* (1. atala), 1785 (KG); Gerriko, *Kristau doktrina guztiaren esplikazioaren saiakera* (1-6. atalak), 1805 (KG).
- d) Lapurdi: Leizarraga (Leiz), *San Mateo, Apokalipsia*, 1571 (KG); Mattered (Mat), *Dotrina Christiana*, 1623 (Krajewska et al. 2017); Axular (Ax), *Gero* (1-11. kapituluak), 1643 (KG); Haranburu (Haranb), *Debozino eskuarra*, 1635 (KG); Haraneder (Harand), *Jesu Kristoren ebanjelio saindua (San Mateo)*, 1740 (KG); Duhalde (Duh), *Meditazioek gei premiatsuenen gainean* («Bizitzeko erregela munduan prestuki bizi nahi direnentzat» atala), 1809 (KG).
- e) Zuberoa: Tartas, *Onsa hilzeko bidia*, 1666 (KG); Belapeire (Belap), *Katexima labürra*, 1696 (KG); Oloroeko katixima (Oloroe) (Padilla-Moyano prest.), 1706; Maister (Mst), *Jesü-Kristen imitazionia* (1. eta 3. liburuak), 1757 (KG); Intxauspe (Intxpe), *Apokalipsia, Iturriagaren Solastaldiak*, 1857 (Pagola, Iribar & Iribar 1997b).
- f) Nafarroa Garaia: Beriain (Ber), *Tratazen da nola enzun bear den meza*, 1621 (KG); Elizalde (Elizalde), *Apezendako dotrina kristiana uskaraz*, 1735 (KG); Mikelestorena (Mikelest), *Zerura nai duenak ar dezaken bide erraza*, 1751 (KG); Lizarraga (Lizarg), *Zenbait sanduen biziak asteaz datozinak* (lehenengo 25 saindu), 1793 (KG).
- g) Erronkaribar: Hualde Mayo (Hualde), *San Mateoren Ebanjelioa*, 1855 (Pagola, Iribar & Iribar 1997a); *Doctrina Christiaia* (DoktrErr) (Pagola et al. 1997a).

1. taula

Aztertutako lagina

Egitura	Adibideak laginean
IA	592
IO	504
zein	596
APO	451
bait-	223

Egituren maiztasunak aztertzeko corpus osoa erabili da (5.165 adibide), baina erlatibozko egituren ezaugarrien arteko konparazioa egiteko bildutako datuen lagin bat hartu da (2.366 adibide), 1. taulan zehazten den bezala. Lagina osatzeko IAko eta zein erlatiboen ausaz aukeratutako 600 adibide hartu dira (datuak etiketatzean adibide gutxi batzuk baztertu dira, batez ere interpretatzeko zailtasunengatik, eta horregatik 600 baino gutxiago dira). Gainerako egituren adibide guztiak hartu dira. Laginak corpus osoaren banaketa errespetatzen du, bai eremu geografikoei, bai denbora-tarteei begira (xehetasunak 2. taulan ematen dira).

2. taula

Aztertutako lagina denbora-tarteka

Denbora-tartea	Eremua	Adibideak laginean	Adibideak corpus osoan
1 (1500-1600)	IPAR EH	196	339
	HEGO EH	66	114
2 (1600-1745)	IPAR EH	631	1448
	HEGO EH	434	861
3 (1745-1900)	IPAR EH	318	788
	HEGO EH	735	1630

2.2. Egiturak

Erlatiboa izen-sintagma (IS) bati buruzko informazioa gehitzen duen menpeko per-pausa da, perpaus horren barruan modifikatzen den izen sintagma (edo «ardatzak») zein funtzio duen zehazten duena (Andrews 2006). Euskarak egitura batzuk erabiltzen ditu horretarako, eta hauek dira horiek bereizten dituzten ezaugarri nagusiak:

- Erlatiboen sintaxiari dagokionez, erlatibo aposatuak eta txertatuak bereizten dira (Lehmann 1984, 1986). Txertatuan erlatiboak eta ardatzak IS konplexua osatzen dute; aposatuan, aldiz, bereiz dauden bi IS ditugu (intonazioan eten bat dago bien artean).
- Ardatzarekiko posizioa: erlatiboa izenaren ezker edo eskuin dagoen.
- Erlatibozko perpausaren erlatibizatzen den ISaren tratatzeko modua: sintagma hori isiltzen ala izenordainaren bidez adierazten den.
- Menderagailua: *bait-*, *-en* edo biak posible.

Erlatibozko egitura txertatuetan menpeko perpausaren erlatibizatutako IS isiltzen da: *gizonak lur asko dauka* > [\emptyset *lur asko daukan*] *gizona* (Rijk 1972a, 1972b; Trask 1984; Cid 1987, d. g.; Oyharcabal 1987, 2003; Euskaltzaindia 1999). Isiltzen denean, kasu askotan aditzaren morfologia lagungarri izaten da (adibidez, [\emptyset *ikusi duzun*] *mutila*). Beste batzuetan, aldiz, erlatibozko perpausaren duen funtzioa testuingurutik atera behar da. Adibidez, [*ikusi duen*] *mutilak* anbiguo da: *mutilak ikusi du* edo *mutila ikusi du* perpausa egon daiteke horren atzean. Izenordaina dugunean, horrek zehazten du funtzioa: *mutila [zeinek ikusi duen]* edo *mutila [zeina ikusi duen]*. Egitura txertatuetan aditz jokatu erlatibozko perpausaren azken posizioan doa eta *-en* menderagailua darama. Ardatzak eta erlatiboak IS konplexua osatzen dute; IS horri determinatzailea eransten zaio. Normalean, erlatiboa ardatzaren ezkerrean kokatzen da (9), baina eskuinean ere joan daiteke (10). Lehenengoa «izen aurreko erlatiboa» (IAkoa) deituko dut, bigarrena, berriz, «izen ostekoa» (IOkoa).³

³ Azterketa kuantitatiboa egiteko ardatz izen osoa dutenak bakarrik kontuan hartu dira (*etorri diren guztiak* edo *etorri den bat* bezalakoak ez). Bestalde, kanpoan geratu dira *-en bezala* edo *-en arte* bezalakoak ere, horiek diakronikoki erlatiboekin lotuta badaude ere, bestelako funtzioak hartu dituztelako.

- (9) [[lur asko daukan] *gizon*]a
[[erlatiboak] IS]-DET.ABS
- (10) [*gizon* [lur asko daukan]]a (Landucci)
[IS [erlatiboak]]-DET.ABS

Gainerako erlatibozko egiturak sintaktikoki aposizioan daude eta hiru mota bereiz daitezke: «aposatuak», «*bait-* erlatiboak» eta «*zein* erlatiboak» (Euskaltzaindia 1999: 245; Oyharçabal 2003: 762).

Erlatibo aposatueta ardatzik gabeko erlatibo (edo «erlatibo librea»), IS determinatuari eransten zaio (Rijk, 1972b: 144; Oyharçabal 1987, 2003):

- (11) [*aita gurea*] [çeruetan zagoçana] (Kap)
[IS-DET.ABS] [erlatiboak-DET.ABS]

Erlatibo txertatueta ez bezala, bi IS ditugu hemen: ardatza eta erlatiboak. Askotan elkarren ondoan agertzen badira ere, sintaktikoki bereiz daude eta intonazioan etena dugu bien artean. Tartean perpaus nagusiko parte bat ere egon daiteke, bi sintagma bereiziz. Erlatiboak eta ardatzak kasu-marka edo determinatzaile berbera dute normalean (12)-(13), nahiz eta gaur egun horrelako kasu-komuntadurarik gabeko adibideak posible diren (Oyharçabal 2003: 803-804). Nolabaiteko salbuespena batez ere testu zaharretan (eta bereziki Leizarragarengan) ageri den absolutibo-partitibo konbinazioa da (14).

- (12) Baldin presenteko *denbora haur*, [orai eskuen artean duguna,] enplegatzen eypadugu ongi (Ax)
- (13) Baiña *zuk*, [lainkoa miserikordios dela diozunorrek], aditu behar ditutzu aphur bat iustiziaren tornuak eta kolpeak ere (Ax)
- (14) Eta handik iragaiten zela Iesusek ikus *zezan gizon bat* peaje lekuan iarria [Mattheu deitzen zenik] (Leiz)

Erlatibo aposatuak egitura erdi-finkoetan erabiltzeko joera dago (Cid d.g.; Krajewska 2020). Hasteko, erakusleak edo *horra* motako adberbioak dituzten perpaus aurkezleak ditugu (15). Definizioak eta azalpenak emateko ere sarri erabiltzen dira aposatuak (16). Kontakizun bat hasteko ere balio dezakete. Ciden (1987: 623) arabera, *Gorbeian artzain bat bizi zen Fernando zeritzana* naturalagoa da hauek baino: *Fernando zeritzan artzain bat bizi zen Gorbeian* edo *Artzain bat, Fernando zeritzana, bizi zen Gorbeian*. Horietaz gain, perpaus existentzialak ditugu (17). Azken mota bokatioak edo izen propioei eransten zaizkien erlatiboak dira (18).

- (15) a. Haur da *bentura ona*, [ethorkizuneko bentura gaixtotik eta periletik begiratzen gaituena]. (Ax)
b. Haur da *sacrificaçaille eternala*, [baquezco sacrificioa Calvarioco mendian offerendatu derautçuna] (Mat)
- (16) Cer da comuniñoa? *Iateco espiritualbat* [sustentetandabena arimea, eta emaiten deussana seculaco viziçea]. (Kap)

- (17) a. Othe lizateke *nehor* ere, [heken artean, bizitze luzearen esperantza luenik]? (Ax)
 b. Ceren baitaquit *iende añhitz* dela Euscal Herrian [itsasoan dabilanic] (Mat)
- (18) O *Birjina Maria* [guziz urrikari gaitutzuna], zeruetako erregina baderauzkitzut othoiz hauk (Haranb)

Bait- erlatiboak nahiko antzekoak dira, baina, alde batetik, menderagailua *bait-* da, eta, beste alde batetik, perpausak beste interpretazio batzuk ere izan ditzake, gehienbat kausala, (19)-n bezala (Euskaltzaindia 1999: 246; Oyharçabal 2003: 816-818; Cid d.g.). Lan honetan perpaus anbiguo horiek ere aztertu dira erlatibo bezala. Erlatibo horiek bakarrik aurkitzen ditugu *bait-* menderagailua erabiltzen den eremuetan: Nafarroako eta Iparraldeko hizkeretan. Zuazoren (2014) arabera, gaur egun *bait-* erlatiboak erabiltzen dira kausazko *bait-* erabiltzen dena baino eremu murritzago batean (erdialdeko euskararen hizkera batzuetan kausala posible da, baina erlatiboa ez). Bestalde, batzuetan izenordain erresuntiboak agertzen dira egitura honetan (Oyharçabal 1987; Cid d.g.). Nik aztertutako corpusean horren adibide gutxi batzuk aurkitu ditut Intxausperen testuetan (20).

- (19) Etzaye eman behar *aza ostoric*, [emaiten beiteyo araguiari khino gaisto bat]. (Intxpe)
 (20) Eta beste *ainguru bat* elkhi zen zelian den templotik, [beitzian harek ere dattu zorrotz bat]. (Intxpe)

Azkenik, *zein* erlatiboak ditugu. Egitura horretan menpeko perpausetan agertzen den izenordainak erreferentzia egiten dio perpaus nagusiko IS bati (21). Izenordain horrek menpeko perpausetan dagokion kasu-marka hartzen du eta, hizkeraren arabera, ardatzarekin numero-komuntadura egiten du, (21)b-n bezala.⁴

- (21) a. Eta adoratzen zuten hura *lurreko habitant guziek*, [zeinen izenak ezpaitirade eskribatuak] (Leiz)
 b. *pensamentu deungetan* [zeinzukaz gura daben demoninoak jausi gaitezan pekatuan] (Arz)

Normalean *zein* izenordaina erabiltzen da funtzio horrekin, eta horregatik deituko diot «*zein* erlatiboa» egiturari. Testuetan *non* eta *noiz* ere nahiko arruntak dira, baina gainerako izenordainak (*nor* eta, batez ere, *zer*) oso gutxi agertzen dira. Erlatibo aposatueta bezala, hemen ere bereiz dauden bi sintagma ditugu eta normalean elkarren ondoan kokatuta badaude ere, ez da nahitaezkoa, perpaus nagusiaren parte bat bien erdian egon baitaiteke. Aditzak menderagailua darama normalean (*-en* edo *bait-*, hizkeraren arabera), baina menderagailurik gabeko perpausak ere aurkitzen dira, gehienbat testu zaharretan.

⁴ Numero-komuntadurari dagokionez, hainbat aukera lekukotzen dira. Axularrek, adibidez, beti mugagabeen erabili zuen izenordaina, baina geroko Lapurdiko idazleengan paradigma mugatuak eta mugagabeak azaltzen dira. Lazarragak mugatua du singularrean eta *zeintzuk* pluralean, Kapanagak *zeintzuk* ere erabili zuen, baina singularrean forma mugagabea. Xehetasun gehiagorako, begiratu Krajewska (2017, 2018).

Laburbiltzeko, aztergai ditugun lau egituren ezaugarriak 3. taulan aurkezten dira.

3. taula

Euskal erlatiboen ezaugarriak

Ezaugarria	IA	IO	APO	<i>bait-</i>	<i>zein</i>
Txertatua	+	+	-	-	-
Erlatiboa ardatzetik ezker	+	-	-	-	-
Erlatibizatutakoa isiltzea	+	+	+	+	-
Menderagailua	<i>-en</i>	<i>-en</i>	<i>-en</i>	<i>bait-</i>	biak

3. Egituren maiztasuna diakronian

Gaur egungo erabileran IAko erlatiboa nagusitzen da guztiz. Testu-motaren eta erregistroaren arabera, gerta liteke erlatibo aposaturen bat edo *zein* erlatiboren bat ere aurkitzea. Ahozko hizkeran aposatuak maizago azaltzen direla dirudi. IOko erlatiboak hizkera gutxi batzuetan, batez ere ipar eta ekialdean, oraindik erabiltzen dira (begiratu, adibidez, Oyharçabal 1987). Oro har, halere, oso markatuak dira IAkoa ez beste egitura guztiak.

Nik aztertutako testuek egoera hori nahiko berria dela erakusten dute, xx. mendea baino lehen IOko erlatiboak, aposatuak eta *zein* erlatiboak arruntak baitira hizkuntza idatzian. 4. taulak aztertutako testuak IAko erlatiboen maiztasunaren arabera ordenatzen ditu: behean egitura hori gehien erabiltzen duten egileak ditugu, eta goian gutxien darabiltenak. Hamasei testutan IAko erlatiboak nagusitzen dira (adibideen % 50 baino gehiago), baina hamaika testutan erlatiboen erdiak baino gehiago gainerako egiturak dira.

IAko erlatibo gutxien Erronkaribarren aurkitzen dugu (% 20tik behera), eta *zein* erlatiboak gailentzen dira. Lizarragaren testuan egitura guztiak aurkitzen ditugu, eta egitura aposatuek eta *bait-* erlatiboek maiztasun handia dute. Bestalde, xvii. eta xviii. mendeetako Bizkaiko egile bik ere —Kapanagak eta Arzadunek— IAko erlatibo nahiko gutxi dituzte (% 30 inguru). Azkenik, IAkoaren % 50 baino gutxiago aurkitzen dugu Ipar Euskal Herriko testu batzuetan (Leizarraga, Maister eta Haraneder), Beriainen testuan eta Lazarragarenean (azken horretan *zein* erlatiboen maiztasun berezi handiagatik).

Kontrako egoerara pasaturik, esanguratsua dirudi IAkoen % 90 baino gehiago duten testu guztiak Larramendiren ondokoak izateak: frai Bartolome, Gerriko, Ubillos eta Mikelestorena. IAkoen proportzio nahiko altua (% 70-80) beste testu batzuetan ere aurkitzen dugu, hala nola Axularrengan, Haranbururengan edo Duhalderengan.

IOko egiturari dagokionez, argi dago ez zela oso noizbehinka eta egile gutxirengan agertzen zen bitxikeria. Testu askotan erlatibo txertatuen proportzio handi bat izenaren ostein doa (Kapanaga, Arzadun, Mogel, Leizarraga, Haraneder, Maister, Lizarraga eta Erronkaribarko testuak). Oro har, iparraldeko eta ekialdeko testuetan ohikoagoa da gainerako eremuetan baino (mendebaleko autore batzuk salbuespena dira). Halere, testu batzuetan ez da agertzen edo oso gutxi agertzen da: Lazarragarenean (adibide bat du olerki batean), Tartasenean edo Axularrean.

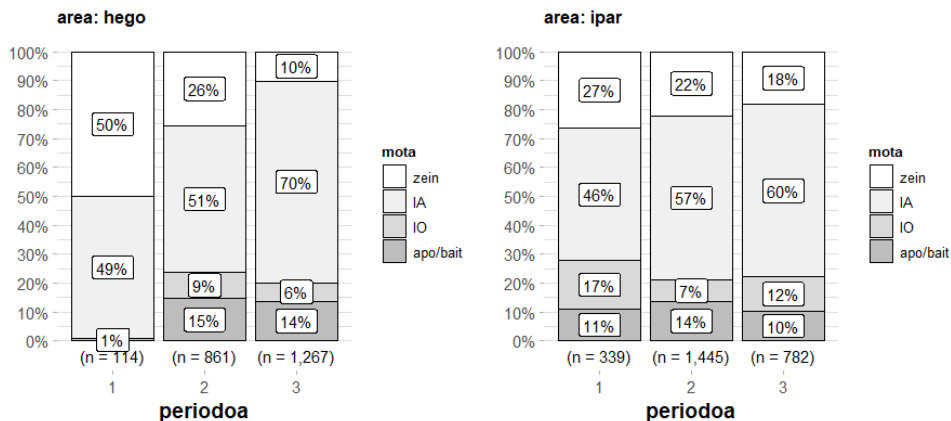
4. taula

Erlatibozko egituren maiztasuna, egileka
(ehunekotan)

Egilea	Guztira	IA	IO	zein	bait-	APO
Hualde Mayo	316	13,3	25,6	42,1	16,1	2,8
DoktrErr	41	17,1	29,3	51,2	0,0	2,4
Lizarraga	351	19,4	12,8	27,6	15,1	23,4
Arzadun	37	29,7	27,0	35,1	0,0	8,1
Kapanaga	152	32,9	16,4	38,2	0,0	12,5
Haraneder	187	36,4	12,3	35,3	0,5	15,5
Maister	284	44,7	22,5	24,6	1,8	4,2
Leizarraga	339	45,7	16,5	26,5	2,9	8,3
Beriain	343	46,4	9,3	22,7	9,6	12,0
Elizalde	33	48,5	3,0	39,4	0,0	9,1
Lazarraga	114	49,1	0,0	50,0	0,0	0,9
VJ	28	50,0	10,7	28,6	0,0	10,7
Tartas	224	51,3	1,8	25,0	18,8	3,1
Intxauspe	238	51,3	6,3	23,9	7,1	11,3
Belapeire	212	53,8	10,4	31,1	0,5	4,2
Oloroeko kat.	198	54,5	12,6	26,3	0,0	6,6
Materra	268	56,7	5,2	20,5	2,2	15,3
Mogel	104	63,5	23,1	4,8	0,0	8,7
Otxoa Arin	268	69,0	2,6	19,0	0,0	9,3
Axular	219	70,8	2,7	8,2	5,5	11,4
Olaetxea	95	77,9	3,2	17,9	0,0	1,1
Haranburu	140	78,6	7,9	4,3	0,0	9,3
Duhalde	266	81,6	4,9	6,0	0,0	7,5
Frai Bartolome	185	90,3	0,0	3,8	0,0	5,9
Gerriko	154	91,6	0,6	1,3	0,0	6,5
Ubillos	231	95,7	2,2	0,0	0,0	2,2
Mikelestorena	153	96,1	1,3	0,0	0,0	2,6

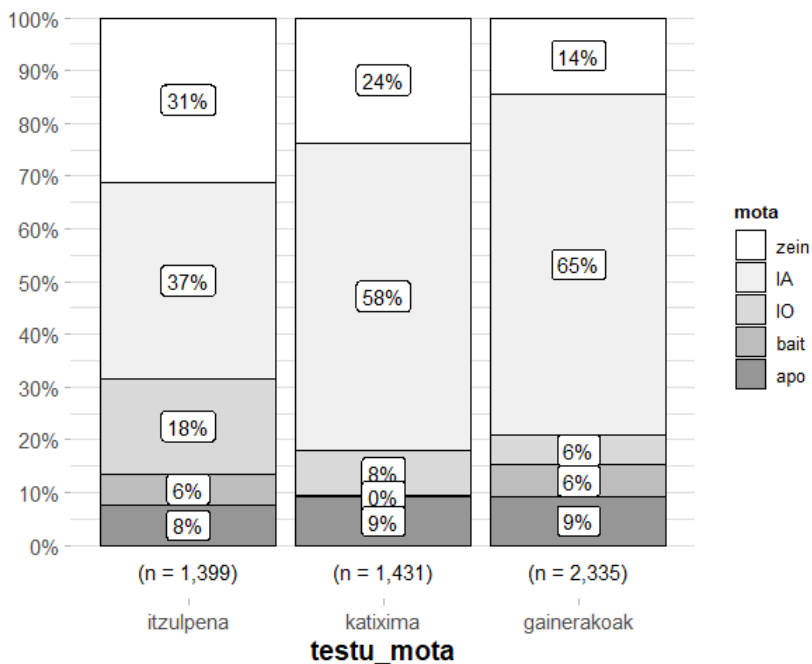
Aposatuen erabileran gorabehera gutxiago daude, testu (ia) guztietan azaltzen baitira, gehienetan maiztasuna oso handia ez bada ere. Erlatibo aposatuak asko erabiltzen zuten egileak ere badaude, halere, eta eremu geografiko nahiko ondo definituan biltzen dira: Nafarroan eta Zuberoan. Aposatuak eta *bait-* erlatiboak batera hartuta, gehien dute Lizarragak, Tartasek, Beriainek, Hualde Mayok eta Intxauspek. Aldiz, *bait-* dutenak alde batera utzita, egitura aposatuaren adibide gehien Lizarragaren, Haranederren eta Materraren testuetan daude. Oro har, beraz, esan daiteke bai aposatuak, bai *bait-* erlatiboak gehiago erabiltzen zirela ipar- eta ekialdeko testuetan.

Zein erlatiboak XIX. mendera arte testu guztietan oso ohikoak dira eta salbuespen gutxi aurkitzen ditugu: nire corpusean Axularrek eta Haranburuk *zein* erlatibo nahiko gutxi dute (% 8,8 eta % 4,3, hurrenez hurren). Egitura hori ez duten testu bi daude: Mikelestorena eta Ubillos. Gehien, aldiz, Lazarragak eta erronkariarazko egileek dituzte.

1. irudia

Erlatibozko egituren maiztasuna denbora-tarteka eta eremuka

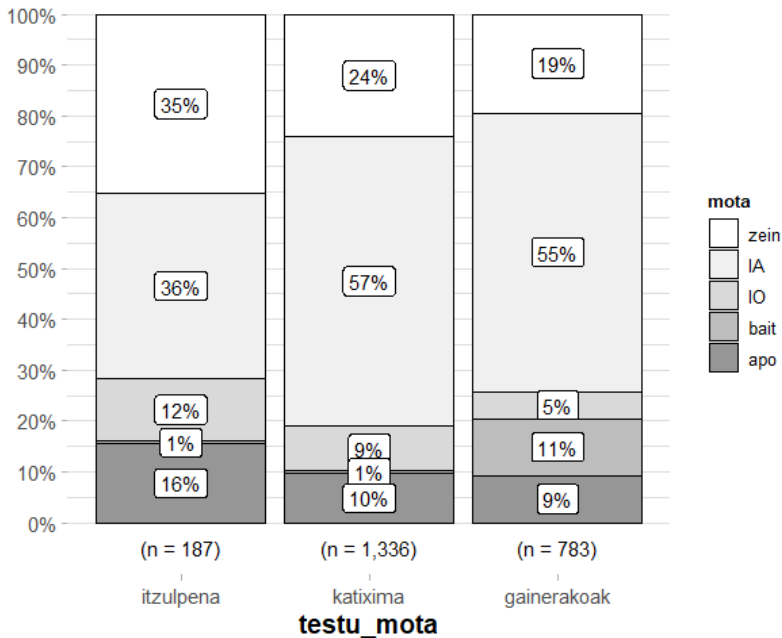
2. irudia

Testu-motaren eta egituren arteko erlazioa: corpus osoa

Datu horiek orokortzeko, 1. irudiak bost egituren proportzioak erakusten ditu denbora-tarteka eta Ipar eta Hego EHko testuak banatuta (errenkarierazko testuak

haien berezitasunagatik alde batera utzi dira). 1. denbora-tarteak xvi. mendeko testuak hartzen ditu, 2.ak 1745 artekoak eta 3.ak handik aurrerakoak. Joera argiena *zein* erlatiboaren erabileraren beherakada da. Iparraldeko testuetan % 27tik % 18ra aldatzen da egitura horren maiztasuna 1. denbora-tartetik 3.era. Hegoaldean ere *zein* egituraren gainbehera nabari da, % 50etik % 10era jaisten baita. Halere, xvi. mendeko datu bakarrak Lazarragarenak izanik, 2. periodotik 3.erako aldaketa esanguratsuagoa da (% 26tik % 10era), 1.tik 2.erakoa baino.

Azkenik, gaiak aparteko azterketa merezi badu ere, testu-motak erlatibozko egituraren hautaketan duen eragina aipatu nahi nuke. 2. irudiak egituren proportzioak erakusten ditu itzulitako testuetan (batez ere Bibliaren itzulpenak dira), katiximetan (erdi-itzulpenak izaten dira horiek) eta gainerako testuetan (erlijio-prosan, gehienbat). Behin-behineko ondorio gisa, esan daiteke izen aurrekoen erabilera urriena itzulitako testuetan ikusten dugula, eta, ondorioz, gainerako egituren proportzio handiagoak ditugu testu horietan, batez ere *zein* erlatiboari eta IOko erlatiboari dagokienez. Katiximen eta testu originalen arteko aldea ez da oso handia, baina *zein* erlatibo gehiago dituzte katiximek gainerakoek baino. Interesgarria dirudi, bestalde, IOko erlatiboaren proportzio handiena itzulpenetan egoteak (aposatuena, aldiz, berttua da testu-mota gora behera). Litekeena da diakronian ikusten ditugun aldaketek neurri batean testu generoarekin lotura izatea: testu zaharretan itzulpenen proportzioa handiagoa da, adibidez, xix. mendean baino. Nolanahi ere, 1600-1745eko testuei bakarrik begirata (3. irudia), aipatutako joerak ere nabaritzen dira, batez ere *zein* erlatiboari dagokienez (itzulpenetan eta dotrinetan gainerako testuetan baino gehiago daude).

3. irudia

Testu-motaren eta egituren arteko erlazioa: 1600-1745eko testuak

Joera horiek konfirmatzen dira erlatiboen maiztasun erlatiboak begiratzen ditugunean (hau da, 1.000 hitzeko maiztasuna), 5. taulak erakusten duen moduan. Oro har, erlatibozko perpausen maiztasun erlatiboa antzekoa da hiru testu-motetan, katiximetan zertxobait txikiagoa bada ere (katixima batzuk behintzat nahiko testu sinpleak dira, eta horrelakoetan menpeko perpaus gutxiago espero da). *Zein* erlatiboen maiztasun erlatiboa handiena da testu itzulietan, txikiagoa katiximetan eta txikiena gainerako testuetan. Antzera gertatzen da IOko erlatiboekin. Ondorioz, IAkoen maiztasuna handiagoa da testu originaletan (8 adibide 1.000 hitzetan), itzulpenetan eta katiximetan baino (6 adibide 1.000 hitzetan).

5. taula

Erlatibozko egituren maiztasun erlatiboak (erronkarierazko testuak kenduta)

Testu-mota	Hitzak	Adibideak	<i>zein</i>	IO	IA	APO	<i>bait-</i>	Guztiak
Itzulpena	85.567	1.042	3,31	1,85	5,52	1,12	0,39	12,18
Katixima	142.942	1.431	2,37	0,85	5,83	0,91	0,05	10,01
Gainerakoak	194.230	2.335	1,73	0,68	7,78	1,11	0,72	12,02

4. Erlatiboen erabilera

Atal honetan erlatibozko egituren arteko konparazioa egingo dut, haien erabileran dauden aldeak deskribatzeko. Gai hauek aztertuko ditut: (1) egitura bakoitzean erlatibizatzen diren argumentuak, (2) erlatibozko perpausaren luzera, (3) erlatibizatzen den ISaren semantikaren eragina (biziduna ala bizigabea den), eta, azkenik, (4) erlatiboaren kokapena perpaus nagusian.

4.1. Erlatibizatzen den argumentua

Erlatibizatzen den argumentuaz hitz egiten denean, ardatzarekin ko-erreferentziala den ISak menpeko perpausan duen funtzioaz ari gara. Horrela, *etorri den gizona* ISn subjektu iragangaitza (S) erlatibizatzen da, *gizona etorri da* baitago oinarrian. Era berean, *ikusi dudan elefantea* sintagman, objektua (O) erlatibizatzen da. Subjektu iragankorrak «A» laburdurarekin adieraziko ditut, eta leku-kasuak «L»rekin.

Egitura bakoitzeko, beraz, zein argumentu erlatibiza daitezkeen eta zein erlatibizatze joera dagoen zehaztea izango da helburua atal honetan. Horretarako, Keenan eta Comrie-ren (1977) *Accessibility Hierarchy* erabilgarria da. Hizkuntza askotan ezin da argumentu sintaktiko guztiekin perpaus erlatiboa egin, baina hizkuntza guztietan inplikazio hau errespetatzen dela argudiatu zuten Keenanek eta Comriek:

- (22) subjektua > objektu zuzena > zeharkako objektua > zehar kasuak > genitiboa > konparaketaren objektua

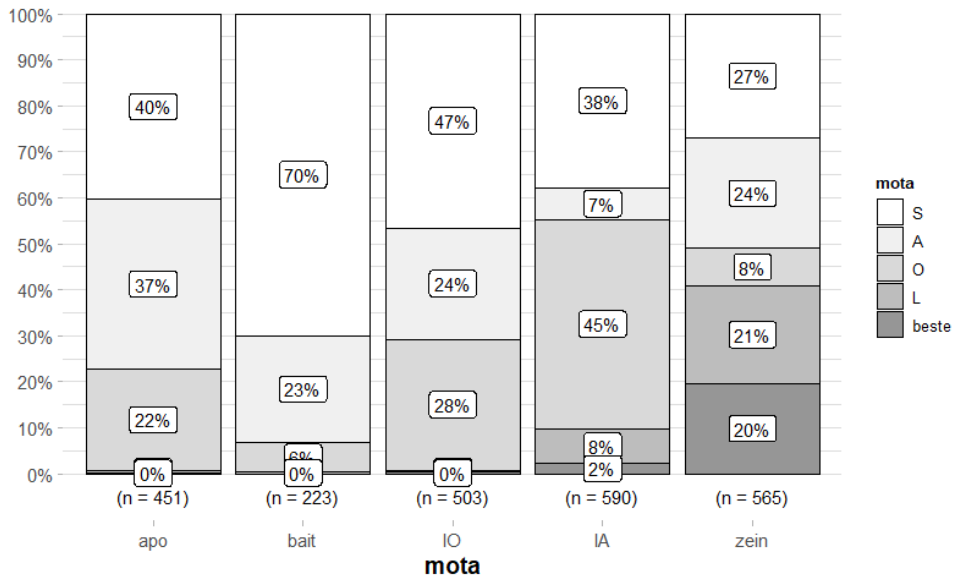
Hierarkia unibertsal horrek erlatibozko perpausak egiteko erraztasunaren arabera ordenatzen ditu argumentuak: ezkerrean daudenak errazago erlatibizatzen dira esku-

nean daudenak baino. Erlatibizazio-estrategia batek ez du zertan posizio guztiakin erlatiboak sortzeko aukera eman, baina ezin du hierarkiaren parte bat «saltatu», adibidez, subjektuak eta zeharkako objektuak onartu, baina objektu zuzenak ez.

Hierarkia horren hainbat modifikazio proposatu dira, batez ere hizkuntza ergatiboak kontuan hartuta. Izan ere, Keenan eta Comrieren jatorrizko formulazioan arazotsu gertatzen den subjektuaren kontzeptua erabiltzen da. Lehmann-ek (1984, 1986) hierarkia batean batzen ditu subjektu/objektu eta ergatibo/absolutibo oposaketak:

- (23) subjektua/absolutiboa > obj. zuzena/ergatiboa > zeharkako objektua, denborazko osagarriak, leku-osagarriak > bestelako osagarriak > adjuntuak

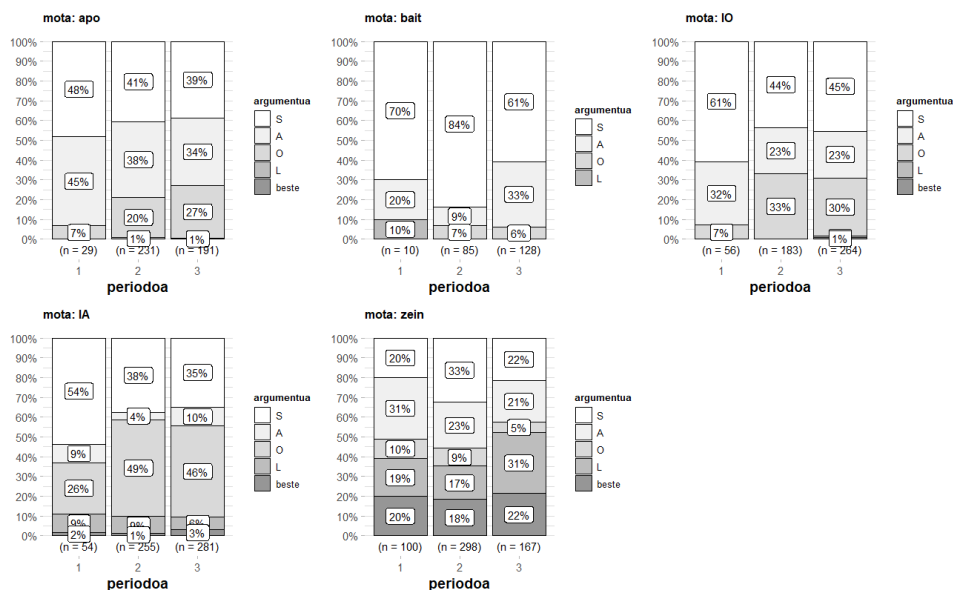
Horren arabera, hizkuntza ergatiboetan absolutiboa ergatiboa baino errazago erlatibizatzen da; akusatiboetan, aldiz, subjektua objektua baino errazago. Fox-ek (1987: 864) beste irtenbide bat proposatzen du: absolutiboa kokatzen du hierarkiaren goren puntuan (bai hizkuntza ergatiboentzat, bai akusatiboentzat) «Absolutiboaren Hipotesia» deitzen dio: horren arabera, hizkuntza guztiek S eta O argumentuak erlatibitzeko estrategiak dituzte gutxienez. Foxek (1987) bere hipotesia zuzena dela erakusteko, ingelesezko ahozko corpus bateko estatistikak erabili zituen. Atera zituen datuak bat zetozen bere hierarkiarekin: O eta S argumentua askoz maizago erlatibizatzen dira ingelesez A argumentuak baino. Hemen antzeko estrategia, corpuseko maiztasunak, erabiliko dut euskarazko erlatiboan erabilera aztertzeko.

4. irudia

Erlatibozko egituretan erlatibizatzen diren argumentuak

Corpus osoa kontuan hartuta, erlatibo guztien % 37tan S argumentua erlatibizatzen da, % 32tan O eta % 16tan A. Datu horiek Absolutiboaren Hipotesiarekin bat egiten dute, baina egituren arteko aldeak badaude. 4. irudiak azterketaren emaitzak biltzen ditu. Absolutiboaren Hipotesiarekin bat, subjektu iragankorren gainean egindako erlatiboak urriak dira IAko erlatiboetan (adibide guztien % 7; O-erlatiboak % 45 dira, eta S-erlatiboak % 38). Gainerako egituretan, halere, O-erlatiboak bezainbeste edo gehiago agertzen dira A-erlatiboak (Keenan eta Comriren hierarkia originalarekin bat). O-erlatiboak batez ere gutxi dira *zein* erlatiboen artean. Oro har, 5. irudiak erakusten duen moduan, aposatueta, IOkoetan eta IAkoetan O-erlatiboen proportzioak igotzen dira aztertutako testu zaharrenetatik berrienetara.

5. irudia

Erlatibozko egituretan erlatibizatzen diren argumentuak denbora-tarteka

Egitura bakoitzaren ezaugarriak zehatzago deskribatuko dira hurrengo azpiataletan. Horretaz gain, aldaketa diakronikorik egon den begiratuko da, erlatiboetako historiari buruzko ikerketek (adibidez, Romaine 1980, 1982; Hendery 2012) erakusten baitute erlatiboak sortzeko hizkuntza batek dituen aukeretan aldaketak gerta daitezkeela: posizio gehiagotara zabaltzea edo, kontrako, murriztea.

4.1.1. IA/IOkoak

De Rijken (1972b) arabera, IAko egitura absolutiboa, ergatiboa, datiboa, inesiboa, adlatiboa, ablatiboa eta instrumentala erlatibizatzen dira. Absolutiboaren eta ergatiboaren kasuan beti da posible erlatibozko perpausa egitea. Gainerako kasu-mar-

kekin eta postposizioekin testuinguruaren eta beste faktore batzuen arabera izaten da (Cid 1987; Oyharçabal 1987). Genitiboa ere batzuetan posible dela gehitzen du Oyharçabalek (1987):

- (24) a. ni naiz galdez zaudetena (Leiz)
 b. izena ahantzi dudan gizon batek erran daut (Oyharçabal 1987: 102)

Nire corpusean aurkitutako erlatibo-motak honako hauek dira:

a) Objektua:

- (25) Bigarrena ecarri beguiz memoriara, *berba, eta obra* [egindituçanac goxerean] (Kap)
 (26) [Jaun apezküpia emaiten dian] *sakramentü bat* (Belap)

b) Absolutibozko subjektua:

- (27) *Lau lecu arima* [zerura eztoaçaneenac] (Kap)
 (28) Orduan ethor zedin Iesus hekin [Jethsemane deitzen den] *leku batetara*. (Leiz)

c) Ergatiboa:

- (29) [zerurat daraman] *bide xuxena* (Duh)
 (30) Zer ihardetsiren dük *Jinko* [hire bekatüak oro dakitzanari] (Mst)

d) Leku-kasuak (gehienetan inesiboa, oso gutxitan prosekutiboa, ablatiboa edo adlatiboa):

- (31) [Ezin athera naitekeien] *oihanean?* (Ax)
 (32) [zuk ioan behar duzun] *lekhu hartan* (Duh)

e) Datiboa:

- (33) [Odola zarion] *emaztea* (Leiz)

f) Instrumentala:

- (34) [Zuhurretarik dilijentki informatu izan zen] *denboraren* araura. (Leiz)

g) Soziatiboa:

- (35) ezpada eruateko [artuemona daukagun] *andiki edo abadeen* etxera (Mogel)

IAko eta IOko erlatiboak ez dira guttiz berdinak erlatibizatzen diren kasuei dagokienez, IAkoa argumentu gehiagorekin agertzen baita testuetan. Erlatibizazio-hierarkiaren posizio baxuenekin (leku-kasuak, datiboa, instrumentala) IAko erlatiboak posible dira eta, leku-kasuekin behintzat, guttiz arruntak, baina IOkoaren adibide oso gutxi daude. Leku-kasuei dagokienez, corpus osoan IOko egituraren bi adibide baino ez ditut aurkitu:

- (36) Nos baita bearra egin lei *domeka, eta jaiegun*, [bearrik ez egiteko esanta dagozanetan]? (Oloroe)
 (37) berce banec ebaquitian cein erramu edo osto arboletaric eta isartan ztein *lecu* [igari biar cionetic]. (Hualde)

Horrelakoak erronkarieraz ohikoak zirela pentsarazten digute Mendigatzaren adibide hauek (Estornés Lasa 1984):

(38) *egun* [karta eskribitu naunaren] biramenian

(39) ezbazren erkiten *etse* [biltan zrenetik]

Lizarragak ere baditu adibide batzuk (nahiz eta aztertu dudan testu-zatian ez agertu):

(40) Eta ala nola erleak, *egun klaro* [iruzkia denetan], atrazen baitire txupazera loreen zumoa egiteko (Lizarg)

(41) *Lenbiziko instante* [konzebizen denetik aurra sabelean]⁵ (Lizarg)

Instrumentalaren gainean egindako adibide urriak beti IAak dira. Datiboarekin testu batean (Mogelen *Peru Abarka*) bi IOko erlatibo bakarrik daude:

(42) nik etxe batzubetan ikusi ditudan *oratzalle*, [zubek tenedoren izena emoten deutseezunak]

(43) *buruko kerizgarri*, [zuben auan sonbrelluba deritxona]

Aldaketa diakronikoei begira, 5. irudian ikus daitekeen bezala, testu zaharretan IOko erlatiboa gehienbat subjektuak erlatibizatzeke erabiltzen zen (aposatuen antzera); IAko erlatiboa, aldiz, objektuekin eta beste argumentu batzuekin ohikoa zen. Geroko testuetan, IOko erlatiboetan O-erlatiboak aruntagoak dira. Bestelako argumentuak direla eta, badirudi eremu batzuetan (Bizkaia, Nafarroa eta Erronkaribar) IOko egitura ergatiboa eta absolutiboa ez diren kasuetara hedatzen hasi zela. Leku-kasuak edo datiboa erlatibizatzen duten adibide guztiak nahiko berriak dira (xviii. eta xix. mendeetakoak) eta IOko egitura asko erabiltzen diren eremuetan jasoak dira (Bizkaian eta, batez ere, Nafarroan eta Erronkaribarren).

4.1.2. Aposatuak

Erlatibo aposatueta ia beti subjektu iragangaitzak (44), iragankorrak (45) eta objektuak (46) erlatibizatzen dira. Adibide gehienak S-erlatiboak dira (% 40). Antzeko proportzioan erlatibizatzen da ergatiboa (% 37). O-erlatiboak aurkitzen ditugu gutxien (% 22). O-erlatiboak, gainera, testu zaharretan gutxiago dira berriagoetan baino: % 7 dira xvi. mendean eta % 20tik gora geroko testuetan (ondorio oso sendoak ateratzeko xvi. mendeko adibideen kopurua agian nahikoa ez bada ere). Aztertu diren 451 adibideetatik hirutan soilik beste kasu bat dugu: bitan inesiboa (47) eta behin datiboa (48). Gainera, nahiko berandu arte (xviii. mendea) ez dira horrelako perpausak agertzen. IOko erlatiboekin bezala, beraz, badirudi erlatibizazioa argumentu gehiagotara zabaltzen hasi zela.

(44) Ene espiritua alegueratu duçu, eta *ene arima*, [lehen hil cena], piztu (Mat)

(45) *Zuhaitz tipiak*, [oraino errorik eztutenak], ezin athera ditzakezu (Ax)

(46) *hain gauza handia eta baliosa* [gerotik gerora ibiltzeaz galdu duguna] (Ax)

⁵ Adibide honetako erlatiboa «hautsia» da, menpeko perpausaren parte bat aditzaren ondoan agertzen delako. Mota honetako perpausak ohikoak dira erlatibo aposatueta eta izen osteko erlatiboetan (ikus Krajewska 2020).

- (47) a. *iudizioko egun izigarrian*, [neure eginak gatik kontu eman beharko dudan hartan] (Haranb)
 b. Bainan ethorriko da *denbora* [esposa khenduko zaioen] eta orduan dire barurtuko. (Harand)
- (48) eta abisaturik Ziudadeko Jaunei, zela *bekatari pobre bat*, [etzegokiona armen itekoa], despeitu ze andik (Lizarg)

4.1.3. Bait- erlatiboak

Bait- aurizkia daramaten erlatiboak nabarmentzen dira gainerako egituren artean, subjektu iragangaitza erlatibizatzen delako adibide gehienetan (adibideen % 70, (49)). Objektuak agertzen dira adibideen laurdenean, eta, horietaz gain, A-erlatibo gutxi batzuk ere badaude (50). Adibide bakarrean leku-kasua erlatibizatzen da corpus osoan (51). Leizarragaren adibide horren sintaxia ez da erraza interpretatzen, baina erlatiboa dela pentsarazten didate antzeko testuinguruan agertzen diren egile beraren beste adibide batzuek, erlatibo argiarekin (52). Bestalde, pasarte bera erlatibo aposatu batekin itzuli zuen Haranederrek (47)b.

- (49) *Elefantak* [animalia handi bat baita] bere gazte denboran belhaunak, eta gaiñerako bertze iunturak zalhuitu, erraxki doblatzen eta plegatzentu. (Ax)
- (50) da *Raquel*, [nessar eguiten baitu bere semengatic] (Hualde)
- (51) Baina ethorriren dirade *egunak* [edekiren baitzaie ezkondua] eta orduan barur eginen baitukeite. (Leiz)
- (52) Baina ethorriren da *Iaunaren eguna*, ohoina gauaz bezala, [zeinetan zeruak habarrotsekin iraganen baitirade] (Leiz)

Hemen aztertutako testuetan ez da nabari aldaketa diakronikorik, baina hizkera modernoetan, *bait-* erlatiboetan argumentu guztiak erlatibiza daitezke (Oyharçabal 1987; Euskaltzaindia 1999: 243-244; Cid d.g.). (53)-en, adibidez, inesiboa erlatibizatzen da. Goiko Leizarragaren adibidea (51) kenduta, badirudi horrelakoak ez direla xix. mendearen amaierara edo xx. mendearen hasierara arte agertzen.

- (53) Badira *mementoak*, Jana Mari, [eginbideari behatu behar baita] (Larzabal)

4.1.4. Zein erlatiboak

Zein erlatiboan kasu eta postposizio guztiak erlatibiza daitezke; hau da, egitura horrek ez du inolako murriztapenik (Euskaltzaindia 1999: 226): kasu gramatikalez gain, genitiboa, soziatiboa, leku-kasua eta beste postposizio batzuk arazorik gabe erlatibiza daitezke egitura horren bidez (54)-(64). Horietako asko gainerako erlatibo motetan ez dira onartzen edo baldintza berezi batzuk betetzen direnean bakarrik onartzen dira. Corpus osoan dauden instrumentalarekin, soziatiboarekin, motibatiboarekin eta genitiboarekin egindako erlatiboen % 90 baino gehiago *zein* erlatiboa da, eta datiboaren kasuan, % 55. Funtsean, beraz, *zein* erlatiboak erlatibizazioaren hierarkia osoa hartzen du.

- (54) A: Eta, ala, egun baten, *bere ugaçabari* licencia escatu jacan bere errira joateco, [ceñac utra damu andia artu eben Silveroen joateaz]. (Laz)
- (55) S: Cer eguiten du gure baithan *hirurgarren sagaramenduac*, [cein baita gorputz saindua]? (Mat)
- (56) O: igo eben *bere ugaçabaren aposentura*, [ceña idoro eben isiric] (Laz)
- (57) genitiboa: Eta adoratzen zuten hura *lurreko habitant guziek*, [zeinen izenak ezpaitirade eskribatuak]. (Leiz)
- (58) datiboa: topadu çan *arçai bigaz*, [ceñai Silviac itaundu eusten nora lloacen] (Laz)
- (59) instrumentala: *Bekatu hura* [ceinetçaz cutsaturic sortcen baicara, Adam gure lehenbicico aitaren becatua dela causa]... (Mat)
- (60) soziatiboa: Da geure Aita Adanengandik heredatu genduan *pekatua*, [zeñarekin jaiotzen geraden guztiok mundura]. (Oloroe)
- (61) motibatiboa: Huna, ni naiz zuek galdez zaudetena: zer da *kausa* [zeinagatik hemen baitzarete]? (Leiz)
- (62) inesiboa: hetaric *çazpi* principalenac hautatu ditut, baitira *çazpi aldiac* [ceñetan gure salbatçailleac bere odol preciatua issuri baitçuen bere passio-neco egunean] (Mat)
- (63) destinatiboa: Bilatu *fin principala* [cetaraco sortuzan]. (Kap)
- (64) ablatiboa: Zegaiti, eze dira prinzipaleenac, eta beste virtuteen *sustraiac*, [ceinetaric, eta ernetan direan]. (Kap)

Argumentu batzuk, beraz, beti edo ia beti izenordainen bidez erlatibizatzen dira, beste egituretan ezinezkoak baitira. Bestalde, hala ere, absolutiboa gehienetan IAKoetan, IOkoetan edo aposatuetan aurkitzen dugu eta noizean behin bakarrik *zein* erlatiboan. Aztertutako *zein* erlatiboen % 8 bakarrik da O-erlatiboa; S-erlatiboak ere ez dira gainerako motak bezainbeste agertzen (% 27). Erlatibizaziori dagokionez, beraz, absolutiboa gutxien markatua bada, *zein* erlatiboa kasu markatuagoekin erabiltzeko joera dagoela esan daiteke.

4.2. Erlatiboaren luzera

Ezaguna da sintagmaren konplexutasunak hitz-ordenari eragin diezaiokeela. Erlatiboen kasuan, perpausa bi eratara (izenaren aurrean edo ostean) kokatu ahal den hizkuntzetan, erlatiboaren konplexutasunak posizioarekin zerikusia izan dezake: adibidez, kokagune bat erabil daiteke bakarrik perpausa oso motza denean.⁶ Horiek ho-

⁶ Tauya izeneko hizkuntzan (Ginea Berria), adibidez: «The post-nominal position appears to be possible only if the relative clause consists solely of a verb form, and seems to be used primarily when the relative clause refers to a stable attribute of the head, such that it is semantically aligned with other post-nominal qualifiers» (MacDonald 1990: 109-110).

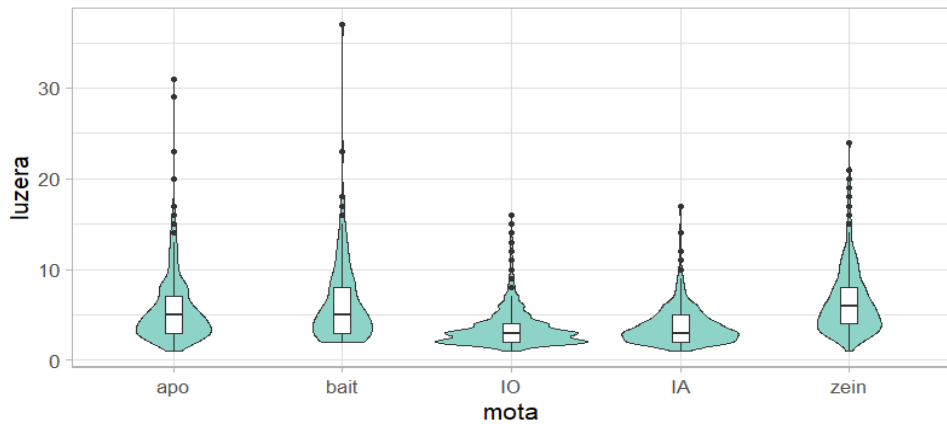
rrela, galdera da ea euskaraz perpausaren luzera eta erabiltzen den egitura-mota lotuta dauden.

Menpeko perpausaren konplexutasuna neurtzeko biderik errazena eta automatikoki egin daitekeena erabili dut: hitzak zenbatzea. Ontzat ematen da, beraz, zenbat eta hitz gehiago, hainbat eta perpausa konplexuagoa izango dela perpausa. Jakina denez, ez du zertan horrela izan, eta hitz-kopuru bera duten perpausak ez dira beti konplexutasun berekoak: *[haren ama eta anaieak zeuden] lekorean* (Leiz) eta *[bere nabusien mahainetik erorten diraden] apurretarik* (Leiz) adibideetan bigarrena konplexuagoa da. Nolanahi ere, gehienetan, hitz-kopurua adierazgarri aski ona da: Wasow-ek (1997) erakutsi moduan, hainbat metodok (funtsean, hitzen kopuruak edo osagaien kopuruak) oso emaitza antzekoak ematen dituzte.

6. taula

Erlatibozko egituren luzera:
batez bestekoa, mediana, maximoa, minimoa eta desbideratze estandarra

Egitura	Guztira	Batez besteko luzera	Mediana	Max	Min	Desb. est.
IO	503	3,6	3	16	1	2,2
IA	590	3,8	3	17	1	2,0
APO	451	5,6	5	31	1	3,7
<i>bait-zein</i>	223	6,3	5	37	2	4,4
<i>zein</i>	565	6,6	6	24	1	3,8

6. irudia

Erlatibozko egituren luzera: datuen distribuzioa eta kaxa diagramak.
Puntu beltzek muturreko datuak adierazten dituzte

6. taulak eta 6. irudiak corpus-azterketaren emaitzak aurkezten dituzte. Erlatibozko perpausaren batez besteko luzera ezberdina da aztertutako egituretan. Luzee-

nak aposizioan kokatuta dauden erlatiboak izaten dira: *zein* erlatiboak (6,6 hitz),⁷ *bait-* erlatiboak (6,3) eta aposatuak (5,6). *Bait-* erlatiboen kasuan, halere, adibide bereziki luze batzuek batez bestekoa zertxobait okertzen dute (taulan ikus daitekeen bezala, desbideratze estandarra gainerakoetan baino handiagoa dute *bait-* erlatiboek). Oro har, hiru egitura horiek nahiko antzekoak dira: 6. irudiak erakusten duen bezala, adibide gehienak laburrak badira ere, adibide luzeak (10 hitzetatik gorakoak) ez dira gutxi. Mediana hiru egituretan antzekoa da (5-6). Egitura txertatuak laburragoak dira: izen aurrekoek 3,8 hitz dituzte batez beste, eta izen ostekoek 3,6. Gainera, bietan ez dugu aurkitzen perpaus oso luzerik (desbideratze estandarra bes-teetan baino txikiagoa da) eta perpaus gehienek antzeko luzera dute: 6. irudian ikus daiteke egitura bietan adibide gehienak biltzen direla gutxi gorabehera 2 eta 5 hitzen artean.

Esan bezala, IAko eta IOko erlatiboen artean ez dago alderik luzeran. Testuz testu begiratura, bitan bakarrik aurkitzen dugu alde: Duhalderenean (IAkoek 3,9 dute eta IOkoek 5,5) eta batez ere Mogelenean (IAkoek 3,7 eta IOkoek 6,4; (65)). Testu biak XIX. mendekoak dira eta ez da ezinezkoa momentu batetik aurrera IOko egitura per-paus luzeak erlatibizatzeo espezializatzea, baina garai hartako testu gutxiegi aztertu ditut orokorra den jakiteko.

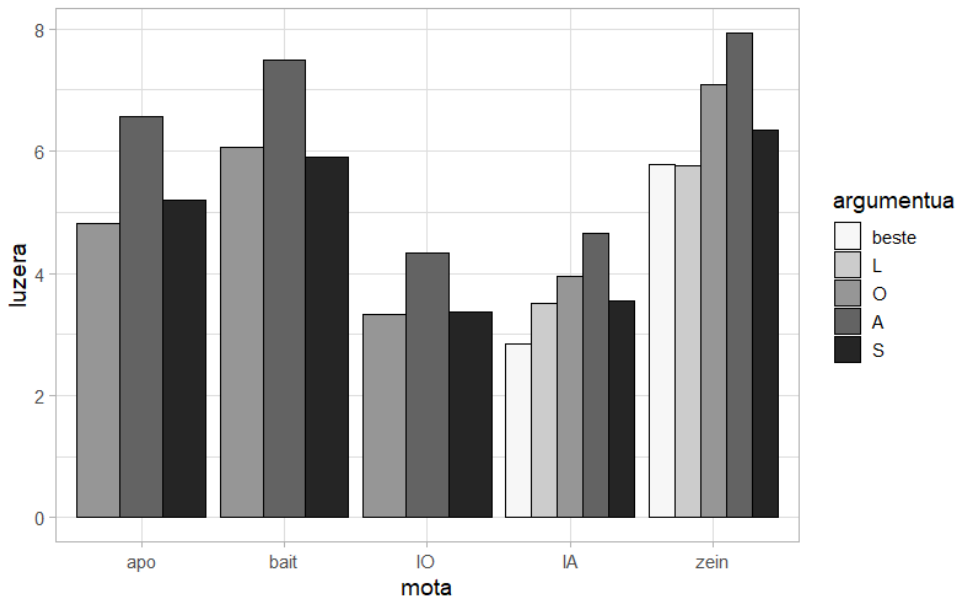
- (65) a. *buruko ule* [trenza gerriraño elduten jatana, ta zapi baga nun nai erabilli daikedana] (Mogel)
 b. Daukat Jangoikuak emonda *emazte otzan, baketsu*, [euli bati bere gatxik egingo ez leuskiona] (Mogel)

Aposatuen 20 adibide baino gehiago duten testuak hartuta, aposatuak sistemati-koki luzeagoak dira IOkoak eta IAkoak baino: Axularren testuan 6,0 hitz dute aposa-tuek, eta 3,4 IA/IOkoek; Beriainenean 4,7 eta 3,4; Duhalderenean 8,5 eta 4,0; Ha-ranederrenean 4,9 eta 3,4; Intxausperenean 4,9 eta 3,3; Leizarragarenean 4,1 eta 3,6; Materrarenean 6,7 eta 4,1; eta Otxoa Arinenean 7,8 eta 4,2.

Zein erlatiboen kasuan ere, egilez egile begiratura, datuak koherente dira: hamar adibide baino gehiago duten testuetan 5 eta 8,3 hitz tartean geratzen da *zein* erlati-boen batez besteko luzera.

Azkenik, azalpen argirik ez duen bitxikeria bat: A-erlatiboak luzeagoak dira gaine-rakoak baino. Erregularitasun hori egitura guztietan ikusten da, 7. irudiak erakusten duen bezala.

⁷ *Zein* erlatiboen kasuan, erlatiboa eraikitzeo erabili den izenordaina ez da zenbatu, luzerak konpa-ragarri izateko.

7. irudia

Erlatiboen luzera, erlatibizatzen den argumentuaren arabera

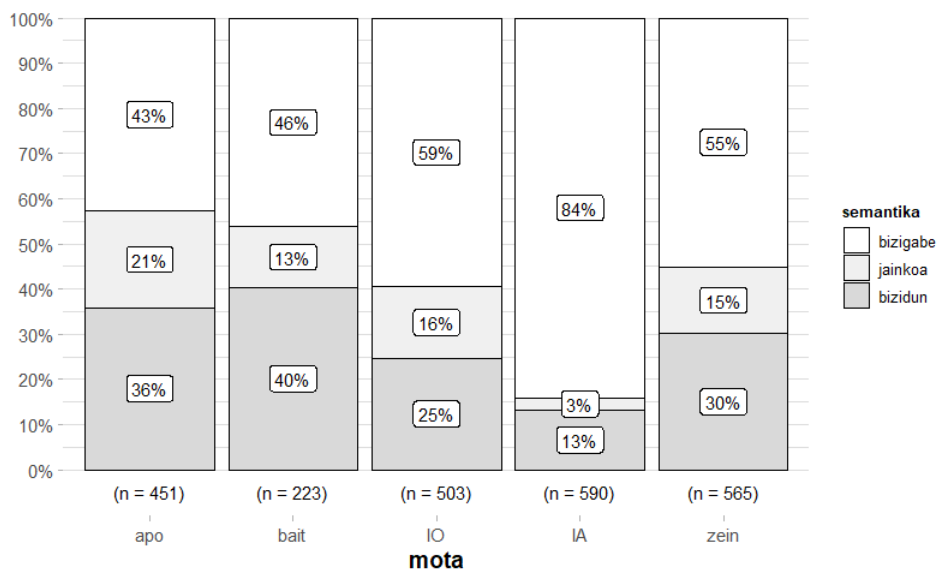
4.3. Biziduntasunaren eragina

Bizidunen eta bizigabeen arteko bereizketak eragina du hizkuntzaren gramatika-ren hainbat esparrutan (ikus, adibidez, Comrie 1989; Dahl & Fraurud 1996; Yamamoto 1999). Sintaxian ere garrantzia du: adibidez, subjektuak, batez ere iragankor-rrak, bizidunak izaten dira, eta objektuak bizigabeak (Hopper & Thompson 1980; Dahl & Fraurud 1996). Erlatiboen erabileran ere izan dezake garrantzia, adibidez, osagaien ordena aldatzeko bada: «there seems to be a general preference for structures that place animate entities in syntactically prominent positions» (Branigan, Pickering & Tanaka 2008: 173). Euskal erlatiboen kasuan, ardatza posizio berezia-goan, nabarmenagoan jartzeko estrategia bat izan daiteke, hain zuzen, ardatza erlati-boaren ezkerrean jartzea.

Biziduntasunak eta horrekin lotutako beste fenomeno batzuk aztertzeke, alderdi hauek aztertu ditut: ardatzen semantika (bizidun/bizigabe) eta erlatiboa duen ISaren funtzioa perpaus nagusian.

Lehenengo puntuari dagokionez, bizigabeak, bizidunak eta Jainkoari erreferentzia egiten dutenak bereizi ditut. Azken kategoria euskararen corpusaren ezaugarriak kon-tuan hartuta bereizi dut (mota honetako sintagma oso ohikoak dira, baina ohiko bi-zidunetatik aparte aztertzea merezi du). Hemen aztertutako egiturek joera ezberdinak erakusten dituzte, 8. irudiak erakusten duen bezala. IA erlatiboetan bizigabeak nagusi dira (% 84) eta bizidunak % 13 bakarrik dira. Erlatiboa eskuin duten egituretan, al-diz, bizidunen proportzioa handiagoa da: % 25-40. Jainkoari erreferentzia egiten

dioten ISak ere gehiagotan agertzen dira (% 13-21). Bizidunen proportzio handiena aposatuetan eta *bait*- erlatiboetan dugu.

8. irudia

Erlatiboen ardatzaren semantika:
bizigabeak, bizidunak eta jainkoari erreferentzia egiten diotenak

Jainkoari erreferentzia egiten dioten erlatiboak gutxi dira IAko erlatiboen artean, baina gehiago gainerako egituretan. IOko erlatiboetan, adibidez, asko agertzen dira (66)-en zerrendatu diren esapideak. Testu askotan azaltzen dira, eta badute erdi-fosildutako esapideen kutsua. Aposatuetan, aldiz, otoitzetako bokatioak dira ohi-koak (67).

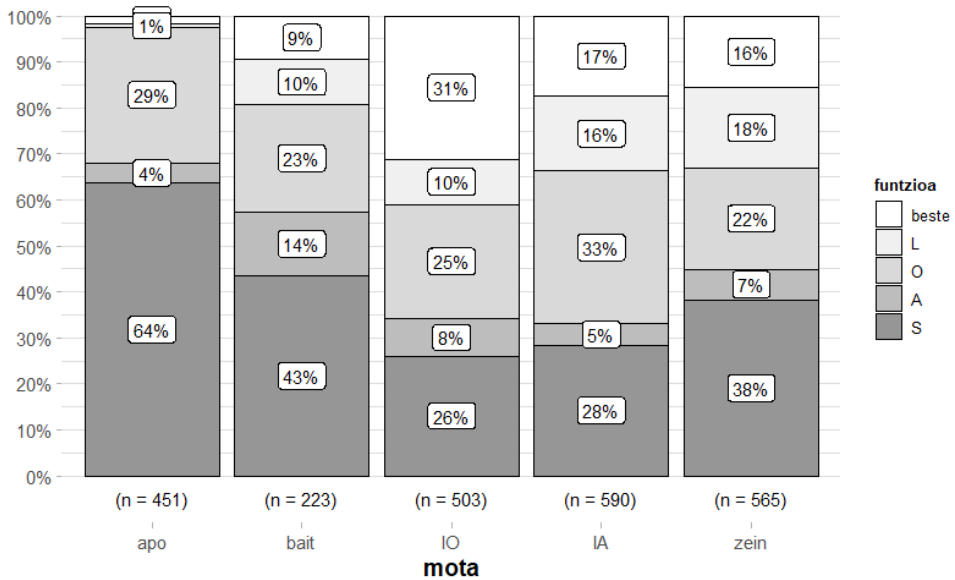
- (66) *Iainko Aita* [bothere guztia duena] (Mat), *Zuen Aita* [zeruetan denaren] (Leiz), *Iainko* [Aita bothere guztia duenaren] (Haranb), *zuen Aita* [zeruetan denak] (Harand), *Jinko aita* [potere oro dianian] (Belap), *ayta* [pphotere oro dianaren] (Oloroe)
- (67) a. *aita gurea* [çeruetan zagoçana] (Kap)
b. *O birjina* [izorra zinena eta erdi zarena] (Haranb)

Erlatiboa duen ISaren perpaus nagusiaren barruko funtzioari dagokionez, edozein izan daiteke (Rijk 1972b: 99), adibidez, objektuarena (68), subjektu iragankorra-rena (69) edo denborazko adizlagunarena (70).

- (68) *Huna cein gaizqui emplegatu dudun* [çuc ongui eguiteco eman derautaçun] *dembora* (Mat)

(69) [Edatera datosan] *gizonak* esesten deuste neuk erruba baneuka legez (Mogel)

(70) Da zer egin bear da [komulgauko dan] *egunean?* (Arzadun)

9. irudia

Erlatiboa duen ISaren funtzioa perpaus nagusiaren barruan

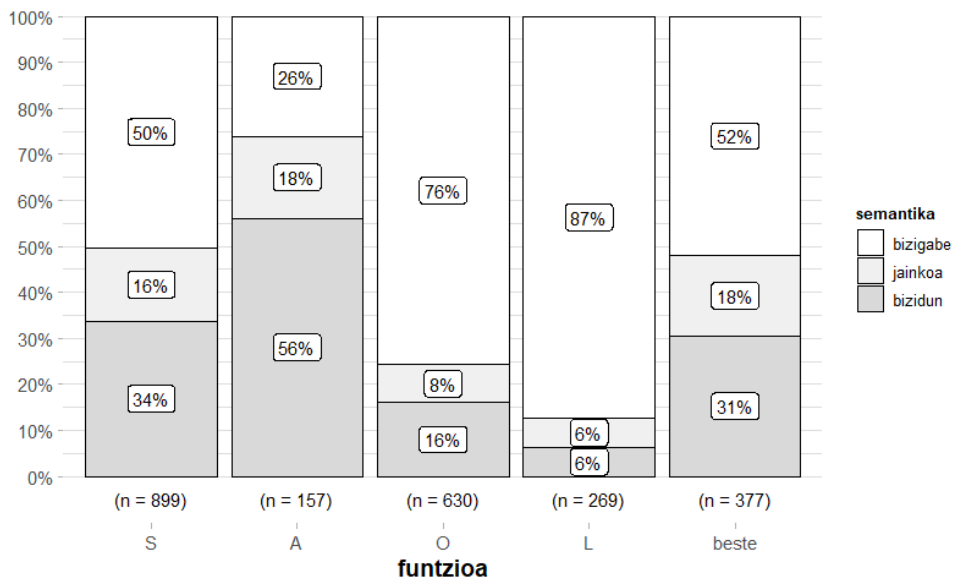
Oro har, 9. irudiak erakusten duen moduan, egituren artean ez dago diferentzia askorik, eta ISen funtzioek antzeko proportzioak dituzte gutxi gorabehera (S eta O direlarik ohikoenak). Halere, erlatibo aposatuak nabarmentzen dira: gainerakoetan baino askoz gutxiago dago S edo O argumentuez besteko funtzioa duen erlatiborik, (71)-n bezala.

(71) Lenbiziko, eskazen dioguna, *Iaungoiko Aita gureari* [zeruetan dagonari] da ... (Ber)

Aposatueta ardatzak eta erlatiboak, biek, kasu bera daramate (Oyharçabal 2003: 803). Ikusten dugun moduan gehienetan absolutiboan dagoen ISari lotzen zaiola erlatiboa, eta, beraz, erlatiboak ere absolutiboak du gehienetan. Galdera da, beraz, zergatik duen ardatzak gehienetan S edo O funtzioa. Zerikusia izan dezake horrek aposatuak agertzen diren perpaus-motekin: perpaus aurkezleetan edo existentzialetan maiz aurkitzen ditugu, eta horregatik, hain zuzen, absolutiboak daramate (ikus goiko (15)-(18) adibideak).

Egitura guztietan ikusten ditugu subjektuen eta objektuen arteko diferentziak bizidun/bizigabe bereizketan (10. irudia): objektuaren funtzioa duten ISak bizigabeak

izaten dira, baina A funtzioa dutenak bizidunak. Leku-markekin agertzen direnek ere bizigabe izateko joera dute.

10. irudia

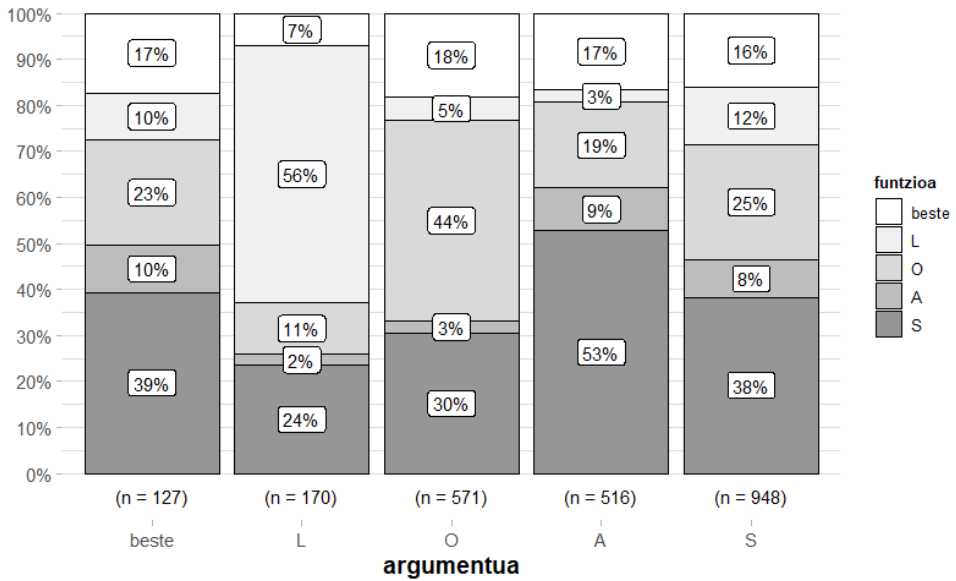
Erlatiboa duen ISaren funtzioa eta bere semantika

Perpau nagusiaren barruko funtzioa eta erlatibizatzen den argumentuarena ere konpara dezakegu. Ezaguna denez, erlatibizazioa errazten da bietan funtzio sintaktiko bera dugunean (Rijk 1972b: 128-129; Oyharçabal 1987: 120, 2003: 781-782; Cid d.g.; Euskaltzaindia 1999: 189). Adibidez, (72)-n inesiboa erlatibizatzen da eta perpau nagusiaren barruan ere inesiboa darama ISak. Gauza bera dugu (73) adibidean, baina IOko erlatibo batean.

(72) Errana da [belharra tchipi den] *lekhian* haciendá chehe dela. (Intx)

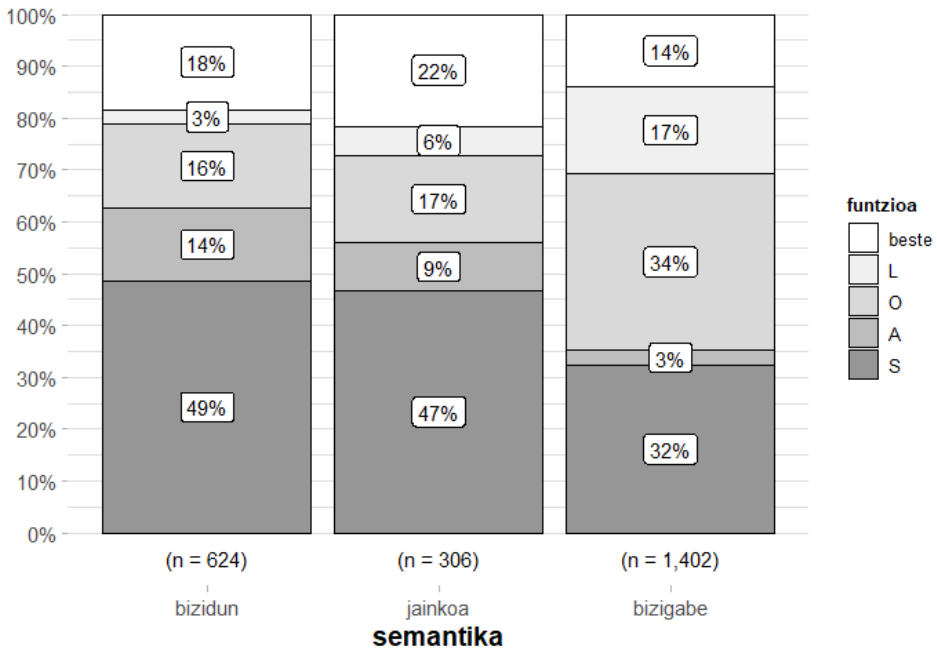
(73) Nos baita bearra egin lei *domeka*, eta *jaiegun*, [bearrik ez egiteko esanta dagozanetan]? (Olaetx)

Nire corpusean, leku-kasuekin nabarmena da funtzioen paralelotasun hori: 11. irudian ikus daitekeen bezala, L-erlatiboan % 56tan perpauaren barruan erlatiboak ere kasu-marka bat darama (nahiz eta beste marka bat izan daitekeen, hemen ez baititut, adibidez, erlatiboak eta inesiboa bereizi). L-erlatiboak ohikoak dira IAko eta *zein* erlatiboetan, beraz bi egitura hauetan gertatzen da fenomeno hau (gainerako egituretan adibide gutxiegi daude ondorioak ateratzeko). IAko erlatiboetan proportzio hori altuagoa da, % 89 baita (45 adibidetik 40). Bestalde, objektu zuzena erlatibizatzen denean ere, erlatiboak O funtzioa izateko joera baduela ematen du (O-erlatiboan % 44tan gertatzen da).

11. irudia

Erlatiboa daraman ISaren funtzioa eta erlatibizatzen den argumentua

12. irudia

Erlatiboa daraman ISaren funtzioa eta ardatzaren semantika

L-erlatiboen kasuan funtzioaren paralelotasunak erlatiboaren ulermena errazten duela pentsa daiteke, baina O-erlatiboek objektu-funtzioa izate horrek ziurrenik bizidun/bizigabe bereizketarekin du lotura. Biziduna erlatibizatzen denean, subjektua izateko aukera gehiago ditu objektua izateko baino, bai perpaus nagusian, bai menpeko perpausuan. Aldiz, bizigabea erlatibizatzen denean objektua izango da maizago. 12. irudiak erakusten du erregulartasun horiek betetzen direla nik aztertutako corpusean: biziduna erlatibizatzen denean, joera indartsua du subjektua izateko (batez ere subjektu iragangaitza), baina bizigabea denean, objektua da maizago.

4.4. Erlatiboaren kokapena

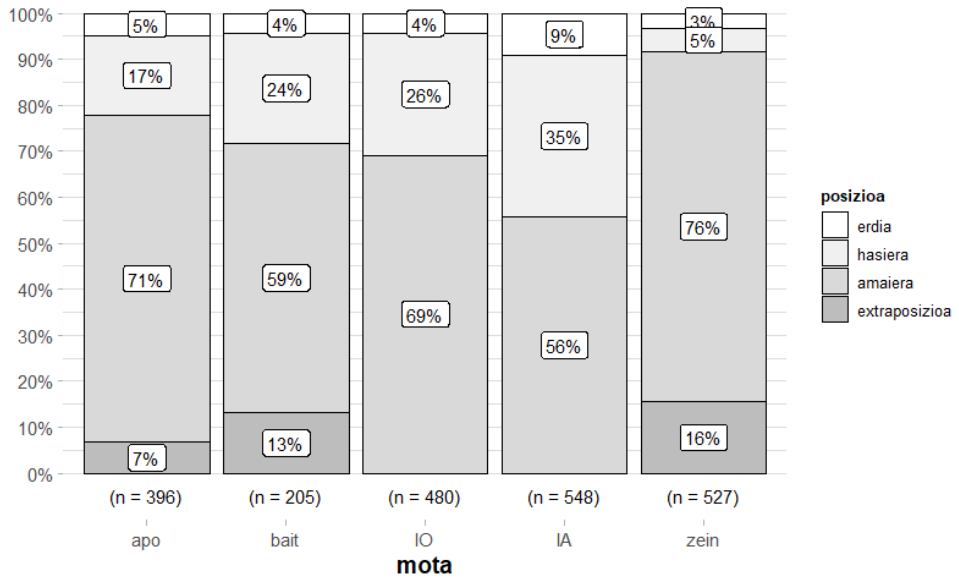
Erlatiboa perpaus nagusiaren hasieran (74)a, erdian (74)b, bukaeran, aditzaren atzetik (74)c edo extraposizioan (74)d kokatuta egon daiteke.⁸ Perpaus extraposatuztat hartu dira perpaus nagusiaren amaieran baina erlatiboaren ardatzetik bananduta agertzen diren erlatiboak. Erlatiboaren kokapenari, beste edozein izen sintagmarenari bezala, faktore askok eragiten diote (galdegaia zer den, esaterako), baina, ikusiko dugun bezala, erlatibo-motak ere eragina du.

- (74) a. *Populu* [ilhunbean zetzanak] argi handi ikusi ukan du (Leiz)
 b. baina xakurrek ere [bere nabusien mahainetik erorten diraden] *apurretarik* iaten die. (Leiz)
 c. Eta ethorri ziradenean [Golgotha deitzen den] *lekura* (Leiz)
 d. Ceren baitaquit *iende añbitz* dela Euscal Herrian [itsasoan dabilanic] (Mat)

13. irudiak erakusten duen moduan, erlatiboek, oro har, perpaus nagusiaren amaieran agertzeko joera dute: egitura guztietan adibideen erdia baino gehiago amaierako posizioan edo extraposizioan dago. Erdiko eta hasierako posizioek maiztasun handiena dute IAko erlatiboetan (biak batera hartuta, % 44). Amaieran joateko joera indartsuena *zein* erlatiboak du, aztertutako adibideen % 8 bakarrik agertzen baita hasieran edo erdian. Extraposizioa posible da egitura ez-txertatuetan bakarrik eta gehien gertatzen da *zein* erlatiboetan (% 16).

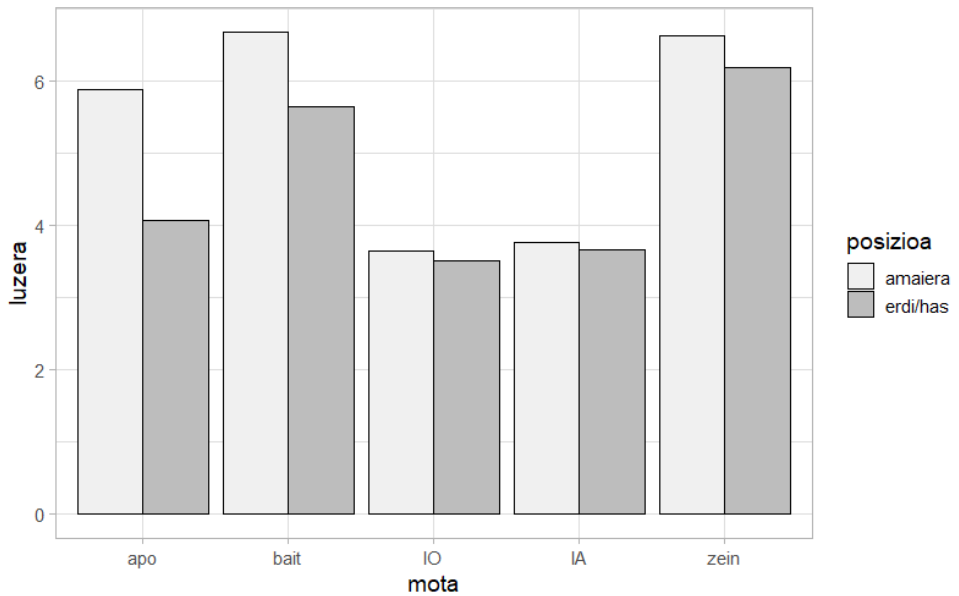
Erlatiboaren posizioak lotura du perpausaren luzerarekin: oro har, perpausaren erdian eta hasieran dauden erlatiboak motzagoak izaten dira amaieran agertzen direnak baino. 14. irudiak erakusten duen moduan, erlatibo txertatuen kasuan diferentzia oso txikia da, baina gainerako erlatiboetan esanguratsuagoa da: adibidez, aposatuek 4 hitz dituzte erdian edo hasieran, baina 6 amaieran.

⁸ Atal honetako datu kuantitatiboak ateratzeko, perpaus batean txertaturik ez dauden erlatiboak ez dira kontuan hartu. Bestalde, perpausaren hasiera bezala lehenengo posizioan partikula, juntagailu edo lokailu bat duten perpausak ere hartu dira (adibidez, *ezen [hark egin zuen] plaga guzizko handia izan da* Leiz).

13. irudia

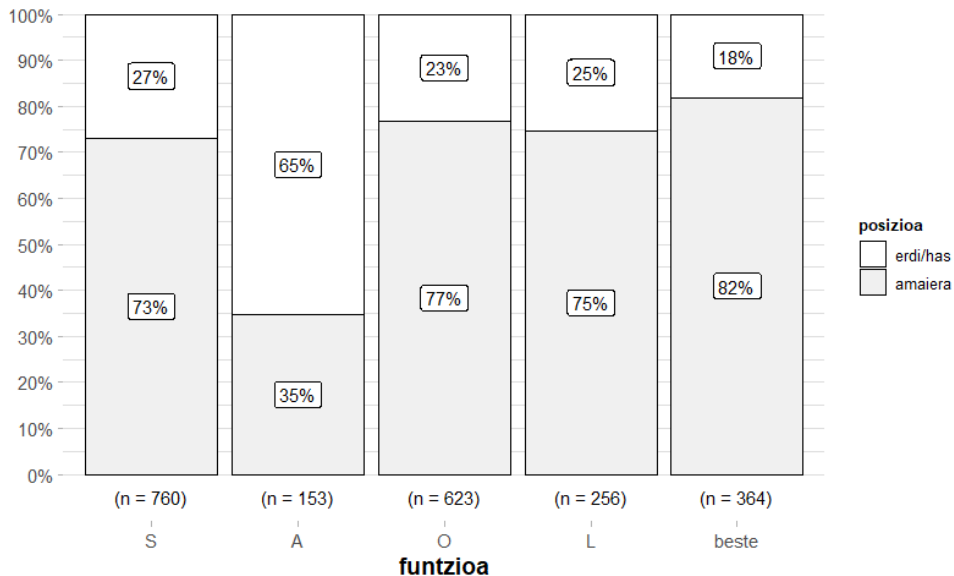
Erlatibozko egituren posizioa perpaus nagusiaren barruan

14. irudia

Perpaus erlatiboen luzera, perpausaren posizioaren arabera

Azkenik, erlatiboa daraman ISaren funtzioa eta posizioa aldera ditzakegu (15. irudia): nabarmentzekoa da subjektu iragankorren funtzioa duten IS gehienak agertzen direla aditza baino lehen. Horrek, ziurrenik, islatzen du subjektu iragankorrak aditzaren aurretik jartzeko joera orokorra.

15. irudia

Perpaus erlatiboaren posizioa, perpaus nagusian duen funtzioaren arabera

5. Ondorioak

Atal honetan, aurreko ataletan aurkeztutako datuak kontuan hartuta, bi galderari erantzuten saiatuko naiz. Lehenengoa da zein (izan) den erlatibizazio-estrategia baikoitzaren funtzioa. Bigarrena da nolakoa izan den egituren arteko lehia eta zein izan diren horren emaitzak.

Erlatibiza daitezkeen argumentuei dagokienez, *zein* erlatiboak aukera gehien ditu (7. taula). Kasu guztiak erlatibiza daitezke egitura honetan. IAkoan, kasu gramatikalak eta leku-kasuak dira ohikoenak, baina genitiboa ere lekukotzen da, adibidez. IOkoan, aposatuan eta *bait-* erlatiboan normalean absolutiboa eta ergatiboa erlatibizatzen dira, nahiko berandu agertzen diren leku-kasuekin eta datiboarekin egindako adibide batzuk kenduta. Bestalde, ikusi dugu funtzioen paralelotasunak argumentu batzuen erlatibizazioa erraztu dezakeela: L-erlatiboak oso maiz leku-kasu batekin agertzen dira perpaus nagusian.

Egiturek dituzten murriztapenak sintaxiarekin eta bilakaera diakronikoekin daude lotuta. Sintaxiari begira, *zein* erlatiboetan izenordainak argi uzten du zein kasu-marka erlatibizatu den eta horrela ulermena errazten da. IAko, IOko eta aposatueta erlatibizatutako sintagma isiltzen da. Erlatiboan agertzen den aditz jokaturia lagungarri da

kasu gramatikalak (absolutiboa, ergatiboa eta datiboa) erlatibizatzen direnean. Ciden arabera (d.g.), hain zuzen horregatik erlatibizatzen dira horiek maizenik IAko erlatiboetan. Gainerako funtzioak erlatibizatzen direnean testuingurua beharrezkoa da perpausa ulertzeko.

7. taula

Aztertutako egituretan erlatibizatzen diren argumentuak hemen aztertutako corpusean («+» – guttiz emankorra, «-» – ez da lekukotzen, «(+）」 – posible baina oso adibide gutxi; «besteak» – beste kasu marka eta postposizio batzuk)

Egitura	O	S	A	L	Dat.	Gen.	Besteak
<i>Zein</i>	+	+	+	+	+	+	+
IAkoa	+	+	+	+	+	(+)	-
IOkoa	+	+	+	(+)	(+)	-	-
Aposatua	+	+	+	(+)	(+)	-	-
<i>bait-</i>	+	+	+	(+)	-	-	-

Halere, sintaxiak ez ditu azaltzen egituren arteko diferentzia guztiak. Adibidez, zer-gatik dira ezohikoak IAkoetan erraz erlatibizatzen diren leku-kasuak IOkoetan edo aposatuetan? IAkoen eta IOkoen arteko aldeak dira bereziki interesgarriak, sintaxiari begira ezberdintasun bakarra osagaien ordena baita. Diferentzia horiek azaltzeko modu bat izan daiteke proposatzea egitura baten erabilera edo, kontrara, murriztu, baina beti hierarkiaren ordena errespetatuz (ikus, adibidez, Romaine 1980, 1982; Hendery 2012). Euskarazko egiturak fenomeno horien adibide direla esan daiteke: aukera gutxiago dituzten egituretan erlatibizatzeak errazenak diren argumentuak (subjektuak eta objektuak) erlatibizatzen dira, eta adibide gutxi batzuk bakarrik ditugu bestelako funtzioekin. Gainera, bestelako funtzio horiek hierarkiaren erdiko puntuari dagozkio (Lehmannen hierarkiako zeharkako objektua, denborazko osagarriak, leku-osagarriak), eta ez eskuineko muturrari. Galdera da ea esaterik dugun testuetan dugun egoera zeren ondorio den: funtzioak zabaltzearena ala murriztearena. Modu nahiko espekulatiboan esan dezakegu zantzu batzuk daudela pentsatzeko IOko erlatiboak eta aposatuak argumentu gehiagotara hedatzen hasi zirela. Alde batetik, IOko erlatiboa testu zaharretan gehienbat subjektuak erlatibizatzeak erabiltzen zen, baina objektuen proportzioa handiagoa da geroko testuetan. Beste alde batetik, ergatiboa eta absolutiboa ez beste kasu-markak nahiko berandu agertzen dira erlatibizaturik IOko erlatiboan.

Hainbat alderditan, erlatibiza daitezkeen argumentuetan adibidez, IOko erlatiboa eta aposatua antzekoak dira. Nire ustez, IOko egituraren sorrerarekin lot dezakegu hori. Krajewska (2016) lanean proposatu nuen bezala, IOko erlatiboak egitura aposatuetatik sor litezke berranalisiaren bidez, bereiz zeuden bi IS sintagma bakar bezala berrinterpretatuz (75)-(76). Erlatibozko egitura berriak sortzeko bide ohikoa da hori (Givón 2012). Hipotesi hori zuzena bada, erraz uler daiteke egitura berriak (IOkoak)

zaharraren (aposatuaren) murriztapen berberak izatea. Aposatuaren murriztapenik garrantzitsuena erlatibizatzen diren argumentuei dagokie, hain zuzen (luzeran, aldiz, gainerako egitura ez-txertatuek bezala, ez daude hain mugatuta).

- (75) erlatibo aposatua
[jauna] [[gauza guziak dakizkien]a]
- (76) IOko erlatiboa
[jaun [gauza guziak dakizkien]]a

Bait- erlatiboen kasua konplexua da, eta, gainera, testuetako datuen beste azalpen bat gehitzen du. Lehen esan bezala, egitura horretan corpuseko adibideetan absolutiboa eta ergatiboa erlatibizatzen dira, Leizarragaren L-erlatiboaren adibide bat kenduta. Halere, *bait-* erlatiboa ikertu dutenen arabera (Oyharçabal 1987; Cid d.g.) egiturak murriztapen gutxiago du hizkera modernoetan. Galdera da, beraz, ea aldaketa diakronikoa gertatu den ala beste zerbaitengatik ez diren agertzen testu zaharretan leku-kasuak edo postposizioak erlatibizatzen dituzten *bait-* erlatibo gehiago. Aldaketa diakronikoarena azalbide posible bat da, baina ez da bakarra. Antzeko arazoa gertatzen da *bait-* duten perpaukausalekin: oso ohikoak dira gaur egungo hizkuntzan, baina testu zaharretan oso gutxi lekukotzen dira. Krajevska (2017) lanean iradoki dut idazleek *bait-* aurrizkiarekin egiten diren perpaukausalak saihesten zitezela, beren anbiguotasuna dela eta (adibidez, erlatiboaren eta kausalaren artekoa). Hizkuntza idatziaren ezaugarrietako bat da anbiguotasuna eta lausotasuna saihestea, eta horren ondorio izan zitekeen bestelako egitura batzuk nahiago izatea. Erlatiboen kasuan, agian, antzeko zerbait gerta zitekeen: *bait-* duten erlatiboen ordez, idazleek nahiago zituzten argiagoak diren eta interpretazio bakarra duten beste egitura batzuk (*zein* erlatiboak edo IAkoak). Horren ondorio izan daiteke testuetan ikusten duguna: *bait-* erlatiboak oro har gutxi agertzen dira, eta bakar-bakarrik sortzeko eta ulertzeko errazena (subjektua edo objektua erlatibizatzen denean). Beste alde batetik, Oyharçabalek (2003: 816) XIX. mendetik aurrera *bait-* erlatiboak izan duen nolabaiteko arrakasta lotzen du *zein* erlatiboaren beharakadarekin: *zein* erlatiboak baztertzen hasi zirenean, haien tokia erraz bete ahal zuelako.

Erlatibizatutako argumentuaz gain, perpauaren konplexutasunak ere eragina du egituraren hautuan. Perpau txertatuak laburrak izaten dira. IAko erlatiboetan, Ciden arabera (d.g.), perpau erlatibo luzeak ulergaitz izan daitezke, eta, horregatik «izan ohi dira euskal perpau erlatiboak labur samarrak, eta horregatik sortu zen, alternatiba gisa, hain emankorragoa den perpau erlatibo aposatua deritzona (*Mikelekin kantatzen duen gizon bat ezagutzen dut* → *Ezagutzen dut gizon bat, Mikelekin kantatzen duena*)». Nik aztertutako egileek perpau luzeak eraikitzeko aposatuak, *bait-* erlatiboak eta izenordaina duten erlatiboak nahiago zituzten txertatuak baino. Emaizta horiek egituren sintaxiarekin lotu behar dira. Erlatiboa aposizioan dagoenean, ardatza eta menpeko perpaua bereiz doaz eta, horregatik perpau luzeekin aposatuek eta *zein* erlatiboek IOkoek ez duten abantaila dute: ardatzaren eta perpauaren arteko tartea. Tarte horrek, hain zuzen, perpau konplexuagoen ekoizpena eta ulermena erraz dezake.

Menpeko perpauaren luzerak, bestalde, eragiten dio erlatiboek perpau nagusiaren barruan duten kokapenari: amaieran agertzen direnak luzeagoak dira aditzaren

aurretik agertzen direnak baino. IAko erlatiboak gainerako egiturak baino maizago agertzen dira aditzaren aurretik, baina, halere, adibideen erdian perpaus nagusiaren amaieran doaz. Gainerako egiturek (eta guztietan gehien *zein* erlatiboek) joera are indartsuagoa dute bukaeran agertzeko. Interesgarria izan daiteke emaitza horiek euskara modernoari buruz dakigunarekin konparatzea: ekoizpena aztertzen duten esperimentuetan Ros *et al.*-ek (2015) ikusi dute perpaus erlatiboa duten subjektu iragankorrek eta objektuek aditza baino lehen agertzeko joera dutela. Horrekin baieztatu dute Hawkins-ek (1994, 2004) proposatutakoa, hau da, SVO hizkuntzek ez bezala, SOV hitz-ordena duten hizkuntzek «luzea laburra baino lehen» jartzeko joera dutela. Testu idatzietan, halere, ez dago oso argi arau hori betetzen denik (perpausen gainerako elementuen luzera eta kokapena ez dut hemen begiratu), baina badirudi «laburra luzea baino lehen» dela testuek erakusten dutena: erlatiboek perpaus nagusiaren amaieran agertzeko joera argia dute, eta ez aditza baino lehen. Halere, subjektu iragankorren funtzioa dutenak aditza baino lehen agertzen dira, eta hori bai bateragarriagoa da Hawkinsek aurreikusitakoarekin. Gainerakoan, «laburra luzea baino lehen» joera horren azalpen errazena izan daiteke, nahiz eta gaiak ikerketa sakonagoa beharko lukeen, hizkuntza erromantzeen ordenak eragina izan duela euskararenean (batez ere itzulitako testuetan).

Testu batzuetan inpresio orokorra da erlatiboa ardatzaren eskuin duten egiturak erabili direla arrazoi estilistikoengatik, erlatibo bereziak egiteko edo erreferente bereziei buruz hitz egiteko. Horren atzean bizidun/bizigabe bereizketa izan daiteke: hizkuntzen gramatiken alderdi askotan erreferente bizidunak modu berezian tratatzen dira (ikus, adibidez, Comrie 1989; Dahl & Fraurud 1996; Yamamoto 1999; Santazilia 2019). Hemen aztertutako datuek erakusten dute badagoela aldea, alde batetik, bizigabeen eta, beste alde batetik, bizidunen eta Jainkoari eta naturaz gaindiko gainerako izateei buruz hitz egiteko esapideen artean. IAko erlatiboetan bizidunen proportzioa txikiagoa da gainerakoetan baino. Badirudi, beraz, erlatiboa eskuin duten egiturak erreferente berezi horiei buruz hitz egiteko erabiltzen zirela.

Beraz, testu zaharrek erlatibizazio-sistema konplexua erakusten digute: hainbat egitura zituen euskarak, funtzio eta ezaugarri nahiko ezberdinekin. Aposatuak, *zein* erlatiboak eta izen osteko erlatiboak testuinguru berezietan edo markatuetan erabiltzen zirela esan daiteke: adibidez, egitura ohikoenean (izen aurrekoan) ezinezkoak ziren kasuak erlatibizatzeke, ardatz bizidunekin (beharbada haiei garrantzi gehiago emateko) edo menpeko perpausa bereziki luzea zenean. Kasu berezia dira aposatuak: testu gehienetan ez dute maiztasun handirik, baina oso ondo definitutako funtzioak dituzte, perpaus-mota berezi batzuetan agertzeko joera baitute (esaterako, perpaus existentzialetan edo bokatiboetan). Erlatiboeko egitura horien arteko lehian, halere, izen aurrekoak atera dira garaile, eta gainerakoak nekez aurki daitezke gaur egungo testuetan.

Badirudi erlatiboen erabilera aukerak murrizten hasten direla XVIII. mendearen erditik aurrera. IAkoak ia bakarrik erabiltzeko joera hori, halere, ez da berehala hedatzen: testu batzuetan ez da nabaritzen, hala nola Mogelengan eta Lizarragarengan. XIX. mendeko Ipar Euskal Herriko eta Erronkaribarko testuetan ere egituren aniztasuna mantentzen da. Aldaketa horiek nola azal daitezke?

Zein erlatiboaren kasuan hizkuntzaren gaineko kontzientziak izan zezakeen garrantzia. Larramendik erlatibo arrunta ezinezkoa denean, *zein* erabiltzea gomenda-

tzen zuen (hau da, ergatiboa eta absolutiboa ez beste kasu guztiak, bere ustez bi kasu hauek bakarrik erlatibiza baitaitezke IAko erlatiboan), baina askok gaitzesten zuten. *Zein* erlatiboaren aurkako joera XIX. mendearen amaiera aldera islatzen hasten da gramatika-lanetan (Azkue 1891 lehenengoa izan zen). Azalpen horrek balio lezake IOko erlatiboaren gainbeherarentzat ere: ez dirudi gramatikalarien garbizaletasunaren jomuga ohikoa izan zenik, baina Larramendi (1729: 276-277) izan da gaitzetsi zuen lehenengoa, eta horrek izan zezakeen eragina, gutxienez Hego Euskal Herrian. Iparraldean, XIX. mendeko gramatiketan, Gèzerenean (2010 [1873]) edo Intxauspereñean (1979 [1858]) kasu, IOko erlatiboa erabat normaltzat hartzen zen. Gramatikarien ideiak bat datoz testuetan ikusten dugunarekin: Iparraldeko egileek XIX. mendearen amaieran ere IOko erlatiboak problemarik gabe erabiltzen zituzten.

Zer egiturak hartu du *zein* erlatiboaren lekua? Aipatu bezala, Oyharçabalek (2003: 816) iradokitzen du iparraldeko eta ekialdeko hizkeretan, neurri batez behintzat, *bait-* erlatiboa aprobeztatu zen *zein* erlatiboaren gainbeheraz. Baina egitura horrek ez dirudi *zein* erlatiboak izan zuen arrakastaren parekoa lortu zuenik. Oro har, pentsa dezakegu IAko erlatiboaren mesedetan gertatu zela izenordaina daraman egituraren aurkako joera. Egia da IAko egitura ezin dela (edo oso zaila dela) erlatibizatzea genitiboa, soziatiboa edo bestelako postposizio batzuk. Halere, hemen aztertutako corpusean *zein* erlatiboan % 20 dira IAko erlatiboan erlatibizatu ezin diren horiek. Gainerakoetan, subjektuak, objektuak eta leku-kasuak erlatibizatzen dira, eta horiek ez dira arazo IAko erlatiboarentzat. IOko erlatiboa dela eta, eremu batzuetan (mendebalean, esaterako) desagertu izanak ez du utzi betetzeko zaila izango zen hutsunerik: IOko eta IAko erlatiboaren erabilerak, oro har, nahiko antzekoak dira.

Zein erlatiboa edo aposatuak erabili gabe perpaus luzeak eraikitzea izan daiteke arazo handiena, corpuseko testu guztietan eta denbora-tarte guztietan berdin, egitura txertatuetan agertzen diren menpeko perpausak laburrak baitira. Horrek corpusean aurkitutako aldaketen beste arrazoi batera garamatza. Ikusi dugu testu-motak eragina duela erlatiboazko egituraren hautuan. Itzulpenetan IAko erlatiboaren proportzioa txikiagoa da, eta gainerako egituren —eta batez ere *zein* erlatiboena— handiagoa. XIX. mendearen amaiera arte bakarrik aztertu dira hemen erlatiboak, baina hemen ikusitako joerek XX. mendean indarrean jarraitu bazuten, euskaraz idatzitako testu-generoetan testu originalek edo originalagoek toki gehiago hartzearen ondorioetako bat izan daiteke IAko erlatiboaren proportzioa igotzea. Itzulpen modernoetan, Bigurik (1994) erakutsi duen moduan, erdarazko erlatiboak euskaraz beste egitura batzuekin ordezkatzeko dira askotan. Hemen aztertutako testu itzulietan, aldiz, kanpoko ereduak jarraitzeko nahia nabaritzen da. Alde batetik, egituren hautuetan eragiten du, jatorrizko erlatiboa erlatibo bezala itzultzen bada. Beste alde batetik, diskurtsoaren antolaketan eta osagaien ordenan ere eragiten du: erlatiboa eskuin jarrita jatorrizko testuaren ideien jarria errespetatzen da. Erlatiboa amaieran jartzeko joera («laburra luzea baino lehen») agian ere kanpoko ereduak kopiatzearekin lot daiteke.

Erlatiboazko egituren egituraren ikerketa lan-esparru emankorra izan da aspalditik hala euskalaritzan nola nazioarteko sintaxilarien artean. Bada, hemen ekarpena egin nahi izan dut egitura horien bilakabide historikoa hobeto ezagutzeko. Egindako azterketak erakusten du, alde batetik, euskarazko erlatibizazio-sistema konplexua dela, baina horren barruan egitura bakoitzak bere tokia (izan) duela. Beste alde batetik, euskal testuetako sintaxian azterketak bidea ematen du hausnartzeko sintaxiaren kan-

poko fenomenoei buruz ere; adibidez, kanpoko ereduak hizkuntza idatzian izan duten eraginari buruz. Azkenik, esan dezadan hemen aurkeztutako azterketaren osagarri XX.-XXI. mendeetako euskararen corpus-azterketa baten beharra dagoela, azken mendeetan gertatu diren aldaketak eta joerak ulertu ahal izateko.

Erreferentziak

- Andrews, Avery D. 2006. Relative clauses. In Timothy Shopen (arg.), *Language typology and syntactic description*, 2. lib., 206-236. Cambridge: Cambridge University Press.
- Artiagoitia, Xabier. 1995. *Verbal projections in Basque and minimal structure*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Biguri, Koldo. 1994. Erdarazko erlatiboen itzulpenaz. *Senez* 15. 37-72.
- Bilbao, Gidor, Ricardo Gómez-López, Joseba A. Lakarra, Julen Manterola, Céline Mounole & Blanca Urgell. 2020. *Lazarraga Eskuizkribuaren edizioa eta azterketa*, 2 lib. Bilbo: UPV/EHU.
- Branigan, Holly P., Martin J. Pickering & Mikihiro Tanaka. 2008. Contributions of animacy to grammatical function assignment and word order during production. *Lingua* 118(2). 172-189. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2007.02.003>.
- Cid, Karlos. 1987. Euskal erlatibo motak. *ASJU* 21(2). 599-628.
- Cid, Karlos. d. g. Perpaus erlatiboak. In Euskara Institutua (arg.), *Sareko Euskal Gramatika*. UPV/EHU. <https://www.ehu.es/seg/morf/5/20/4>.
- Comrie, Bernard. 1989. *Language universals and linguistic typology: Syntax and morphology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dahl, Östen & Kari Fraurud. 1996. Animacy in grammar and discourse. In Thorstein Fretheim & Jeanette K. Gundel (arg.), *Reference and referent accessibility*, 47-64. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Estornés Lasa, José. 1984. Mendigatxa'k Azkueri kartak (1902-1916) eta Erronkari'ko uskaratik utzulpen ta goarpenak. *FLV* 43. 55-128.
- Euskaltzaindia. 1999. *Euskal Gramatika. Lehen urratsak-V*. 1. lib. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Fox, Barbara A. 1987. The noun phrase accessibility hierarchy reinterpreted: subject primacy or the absolutive hypothesis? *Language* 63(4). 856-870.
- Gèze, Louis. 2010 [1873]. *Éléments de grammaire basque: dialecte souletin, suivis d'un vocabulaire basque-français & français-basque*. München: LINCOM Europa.
- Givón, Talmy. 2012. Toward a diachronic typology of relative clause. In Bernard Comrie & Zarina Estrada Fernández (arg.), *Relative clauses in languages of the Americas: A typological overview*, 3-25. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Hawkins, John A. 1994. *A performance theory of order and constituency*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hawkins, John A. 2004. *Efficiency and complexity in grammars*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hendery, Rachel. 2012. *Relative clauses in time and space: a case study in the methods of diachronic typology*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson. 1980. Transitivity in grammar and discourse. *Language* 56(2). 251-299.
- Igartua, Iván. 2020. Basque among the world's languages: a typological approach. In Ekaitz Santazilia, Dorota Krajewska, Eneko Zuloaga, & Borja Ariztimuño (arg.), *Fontes Lin-*

- guae Vasconum 50 urte: ekarpen berriak euskararen ikerketari*, 329-349. Iruñea: Nafarroako Gobernuua. <https://doi.org/10.35462/fontes50urte.21>.
- Inchauspe, Abbé. 1979 [1858]. *Le verbe basque*. Donostia: Hordago.
- Keenan, Edward L. & Bernard Comrie. 1977. Noun phrase accessibility and universal grammar. *Linguistic Inquiry* 8(1). 63-99.
- Krajewska, Dorota. 2016. Euskarazko erlatiboen diakroniaz: testu zaharren azterketa. *FLV* 122. 463-488. <https://doi.org/10.35462/flv122.7>.
- Krajewska, Dorota. 2017. *Euskararen sintaxi diakronikorantz: egitura konplexuak / Towards a historical syntax of Basque: complex constructions*. Gasteiz: UPV/EHUko doktore-tesia. <https://hdl.handle.net/10810/26877>.
- Krajewska, Dorota. 2018. *Zein erlatiboaren historiaz*. *ASJU* 52(1/2). 411-435. <https://doi.org/10.1387/asju.20211>.
- Krajewska, Dorota. 2020. Euskarazko erlatibo aposatuen azterketa diakronikoa. *FLV* 129. 117-140. <https://doi.org/10.35462/FLV129.4>.
- Krajewska, Dorota, Eneko Zuloaga, Ekaitz Santazilia, Borja Ariztimuño, Oxel Uribe-Etxebarria & Urtzi Reguero. 2017. *Esteve Materraren Do(c)trina christiana. Edizioa eta azterketa (Monumenta linguae Vasconum: Studia et Instrumenta 7)*. Bilbo: UPV/EHU & Euskaltzaindia (= *ASJU* 51).
- Larramendi, Manuel. 1729. *El imposible vencido*. Salamanca: Antonio Joseph Villargordo Alcaraz.
- Lehmann, Christian. 1984. *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen, Theorie seiner Funktionen, Kompendium seiner Grammatik*. Tübingen: Gunter Narr.
- Lehmann, Christian. 1986. On the typology of relative clauses. *Linguistics* 24(4). 663-680. <https://doi.org/10.1515/ling.1986.24.4.663>.
- MacDonald, Lorna. 1990. *A grammar of Tavya*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Oyharçabal, Beñat. 1987. *Etude descriptive de constructions complexes en basque, propositions relatives, temporelles, conditionnelles et concessives*. Paris: Université de Paris VIIko doktore-tesia.
- Oyharçabal, Beñat. 2003. Relatives. In José Ignacio Hualde & Jon Ortiz de Urbina (arg.), *A grammar of Basque*, 762-821. Berlin: Walter de Gruyter.
- Padilla-Moyano, Manuel. prest. *Oloroeko katixima: edizioa eta azterketa*. Argitaratu gabekoa.
- Pagola, Rosa Miren, Juan Jose Iribar & Itziar Iribar (arg.). 1997a. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: erronkariara*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Pagola, Rosa Miren, Juan Jose Iribar & Itziar Iribar (arg.). 1997b. *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: zuberera*. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- Rebuschi, Georges. 2003. Basque semi-free relative clauses and the structure of DPs. *Lapur-dum* 8. 457-478. <https://doi.org/10.4000/lapur-dum.1172>.
- Rebuschi, Georges. 2009a. Basque correlatives and their kin in the history of Northern Basque. In Anikó Lipták (arg.), *Correlatives cross-linguistically*, 81-130. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Rebuschi, Georges. 2009b. Position du Basque dans la typologie des relatives corrélatives. *Langages* 2. 25-38.
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1972a [1998]. Relative clauses in Basque: A guided tour. In *De lingua vasconum: selected writings*, 55-69. Bilbo: UPV/EHU.
- Rijk, Rudolf P. G. de. 1972b [1998]. Studies in Basque syntax: relative clauses. In *De lingua vasconum: selected writings*, 71-149. Bilbo: UPV/EHU.

- Rijk, Rudolf P. G. de. 1980. Erlatiboak idazle zaharrengan. *Euskera* 25(2). 525-536.
- Romaine, Suzanne. 1980. The relative clause marker in Scots English: Diffusion, complexity, and style as dimensions of syntactic change. *Language in Society* 9(2). 221-247.
- Romaine, Suzanne. 1982. *Socio-historical linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ros, Idoia, Mikel Santesteban, Kumiko Fukumura & Itziar Laka. 2015. Aiming at shorter dependencies: the role of agreement morphology. *Language, Cognition and Neuroscience* 30(9). 1156-1174. <https://doi.org/10.1080/23273798.2014.994009>.
- Santazilia, Ekaitz. 2019. *Animacy effects in inflectional morphology: a typological survey*. Vitoria-Gasteiz: UPV/EHUko doktore-tesia. <https://addi.ehu.es/handle/10810/37384>.
- Stark, Elisabeth. 2016. Relative clauses. In Adam Ledgeway & Maiden Martin (arg.), *The Oxford guide to the Romance languages*, 1029-1040. Oxford: Oxford University Press.
- Trask, Robert. L. 1984. *Synchronic and diachronic studies in the grammar of Basque*. London: School of Oriental and African Studies (University of London)-eko doktore-tesia. <https://ethos.bl.uk/OrderDetails.do?uin=uk.bl.ethos.339723>.
- Ulibarri, Koldo. 2010. *Viva Jesus* dotrina: edizioa eta azterketa. *ASJU* 44(2). 41-154.
- Wasow, Thomas. 1997. Remarks on grammatical weight. *Language Variation and Change* 9(1). 81-105.
- Yamamoto, Mutsumi. 1999. *Animacy and reference: a cognitive approach to corpus linguistics*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Zuazo, Koldo. 2014. *Euskalkiak*. Donostia: Elkar.